

"Мектеп
кітапханасы"

Халық шайырлары

«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»

83.3 Кар.
П-45

Халык шайырлары: Косыклар, — Нөкис: Қарақалпақстан,
1997-жыл 116 бет.

Балалар хәм жас өспиримлер әдебиатлары бөлими.

Бизге келген Ғәрезсизлик заманы бизни ата-бабаларымыздан қалған бийбақа рухый байлықларымызды қайта қарап шығыўға хәм үйрениўге үлкен мүмкиншилик жаратты. Сол себепли бурын үйренилмеген XIX әсирдин акыры XX әсирдин басындағы қарақалпақ халық шайырларының шығармаларын жоқары, орта хәм арнаўлы оқыў орынлары және де орта мектеп муғаллимлери хәм оқыўшылары ушын хрестоматиялық оқыў куралы ретинде пайдаланыўға усынып отырмыз.

Баспаға таярлаған: Әбдисайыг Пахратдинов
Филология илимлеринин докторы, профессор

X 4803270202-446 62-97
М-357(04)-97

ISBN 5-8272-0053-0

© „Билим“ баспасы 1995.
© „Қарақалпақстан“ баспасы. 1997.

АННАКУЛ МӘМБЕТХОЖА УЛЫ

(1841—1936 ж.ж.)

ҚАЗЫҰДА

Белдарлар жылап қудайға,
Батып суи-суйық ылайға,
Таяқ урдырып талайға,
Әўез, Арзымбет қазыўда.

Белдарларды қойды қамап,
Хат жүзинен күнде санап,
Не биреўди малдай сабап,
Әўез, Арзымбет қазыўда.

Қазыўдың басы қызыл қан,
Неше мың белдар аламап,
Таяқтан өлди неше жан,
Әўез, Арзымбет қазыўда.

Биразлар гәптен утылды,
Биреўлер анык тутылды,
Ақша бергенлер кутылды,
Әўез, Арзымбет қазыўда.

Арық ақсақалы Аманбай,
Қазыўшы жүр жылай-жылай,
Таяқлар урды аянбай,
Бул да бир хәким қазыўда.

Қазыў сондай акыр заман,
Ылайдап хәм батпак жаман,
Жан қалыўы болды гүман,
Әўез, Арзымбет қазыўда.

ОРАЗ АЛДЫ

Қол серппе егип Бозжапқа,
Тайын болды, Ораз алды,
Жыйнап келип, салып қалып,
Адамзатқа қораз алды.

INVENTAR № 28882
20 3

Азап-лап денени уўлатып,
Аткан оклардай зуўлатып,
Бала-шағаны, шуўлатып,
Бар тапқанды Ораз алды.

Серппени өзи серпкендей,
Әуелден мийнет еткендей,
Оған қарсылық еткендей,
Бар тапқанды Ораз алды.

Ораздын өзи оңбаған,
Үйине қонақ қонбаған,
Аш пенен оты жанбаған,
Бар тапқанды Ораз алды.

Талтаңлап басып аяғын,
Неғылайын айтып ояғын,
Керилип урды таяғын,
Сөйтип басып Ораз алды.

КЕТЕРМЕН

Кийинерге кийимим жок,
Көсилип жатар үйим жок,
Маған ас берер бийим жок,
Бүйерден қайда кетермен?

Уйкыламасаң қабак жаман,
Ишпесең тамақ жаман,
Буннан артық не жаман,
Енди қаяққа кетермен?

Батарыма көлим жок,
Қонарыма жерим жок,
Шадланып, турған елим жок,
Енди қаяққа кетермен?

Бұлардан артық жазық жок,
Бала-шағаға азық жок,
Асыларға жалғыз қазық жок,
Бүйерден қайда кетермен?

Бүйерден мағрипке кетсем,
Яки машиққа кетсем,

Жақынына тезден жетсем,
Енди қайжаққа кетермен?

Алды-артым тар айланарға,
Ой таппайман ойланарға,
Баярым жок байланарға,
Бүйерден қайда кетермен?

Машырық маған не берер,
Мағырып маған не берер,
Көз жасымды ким көрер,
Бүйерден қайда кетермен?

Алла десем, еситпесе,
Мен алдында тұрман кесе,
Жылағанымды көрмесе,
Бүйерден қайда кетермен?

Аллаға дад пәрияд етсем,
Ах урып Хийуаға кетсем,
Қыйналмай дүньядан өтсем,
Бүйерден қайда кетермен?

Жүрерге соқпақ таппадық,
Биз бир қудайға жақпадық,
Бірдейи ууайым сақладық,
Бүйерден қайда кетермен?

САЙЛАНҒАН АҚСАҚАЛҒА

Ақылың жок екен терен
Әкен сениң Есет герен,
Абырай ақсақал болғанын,
Болыс болсаң киси жерен.

Адырайып еки көзин,
Адыр-будыр айтқан сөзин,
Дүньяға шыққан бир өзін,
Есет гереннің баласы.

Атка минипсең шоңкыйып,
Пушпандай мурнын пәңкийип,
Арық өгиздей еңкейип,
Есет гереннің баласы.

Аксакал болыпсан халыққа,
Шығыпсан таза салыққа,
Мына пығың аталыққа,
Уқсас гереннің баласы.

Еткен исиң карма-жарма,
Муишелли тәкәббир болма,
Аталық болығға хәддин барма,
Ойлан гереннің баласы.

БЕКПАН ШАҒЛЫДА

Кызлар менен сүрдім заўқы-сапаны,
Жасырынып жүрдім Бекпан шағлыда,
Косық айтып көтерейін қапаны,
Жүрдім бираз уақыт Бекпан шағлыда.

Кара сыйрак урыў, ол тирсек бакай,
Ашлық уақта жеди қытай ат шокай,
Мүйтенде кең танаў бул Ораз қакай,
Алар менен жүрдім Бекпан шағлыда.

Жерлерини көрсем айланар жасым,
Нелерди көрмеді бул ғана басым,
Катар-қурбы бирге өскен жолдасым,
Көринеди жүрсем Бекпан шағлыда.

Әлиббет, Есеке, Досберген менен,
Жерменнің баласы Косберген менен,
Жолдас болдым бир жыл Дурысберген менен,
Көктің бойларында, Бекпан шағлыда.

Жайлаўым, аўылым, елим—жалпақшы,
Аржағынан жайын алсам қармақшы,
Мениң кеўлим хәр қыялға бармақшы,
Жүрген күнім түссе Бекпан шағлы да.

Көк дәрьясы ағып турар қасынан,
Кетпегейди алтын дәулет басынан,
Бирге ойнап өскен балалар жасымнан,
Баймурат ядыма түсер шағлыда.

Жайлаў елди бизге әдеўир айтар,
Айтқасам дәртлерім илгери қайтар,

Мен сорлының қайғыларын молайтар,
Жүрермен бе енди Бекпан шағлыда?

Бекпан шағлы хәм де Тасбөгет еди,
Бизің елге жүдә бас бөгет еди,
Көре алмай шуларды уўайым жеди,
Бирнеше адамлар Бекпан шағлыда.

Бекпан шағлы един ата-мәканым,
Балалар менен бирге ойнап жүргеним,
Усымеди сеңи барып көргеним,
Жүрермен бе енди сендей шағлыда?

Бул сөзимди етейін халыққа жәрия,
Ортамыздан ағар үлкен дәрья,
Көрсеткейди өскен жерди илая,
Көрер күнлер бар ма, Бекпан шағлыны?

Қасында сазағы отларын жактым,
Байдың атларына қазықлар қактым,
Жети жыл Байманда ешки-ылак бактым,
Атамның мәканы Бекпан шағлыда.

Ешкисин жегизип Байман атамның,
Жанын жеди ол да сорлы атамның,
Әжеп тәўир уакты болды заманның,
Атамның мәканы Бекпан шағлыда.

Бул шағлы да жүрдім жети жыл, жети ай,
Азап ақырет пенен өмирим өтти-ай,
Мени алдап және адамлар кетти-ай,
Бираз жыл жүриппен Бекпан шағлыда.

КӨК ӨЗЕК БОЙЫ

Анамыздан туўып кемалға келген,
Таңланып жаксы хәм жаманды билген,
Азғана өмирде дәуранлар сүрген,
Көзиме ып-ысық Көк өзек бойы.

Қазылған жерине қаўынлар еккен,
Бел теўип бәрхәма хызметлер еткен,
Жаман жерлерине төгинлер төккен,
Жайлаўым жасымнан Көк өзек бойы.

Кыргауыл, кояңға дузаклар курған,
Хайт-хайдлап, тоғайда ийтелги салған,
Күніне бес жүз бау пішенлер орған,
Көзіме ып-ысық Көк өзек бойы.

Камыс орып, қайшы көлди жайлаған,
Хәл салысып бир-бирине қараған,
Қушақласып қызлар менен ойнаған,
Жасымнан жайлауым Көк өзек бойы.

Ойнап өскен жерлер, уйқыламай шыққан,
Қалың тоғайлардан аман-сау шыққан,
Он алты жасымда бузаулар баққан,
Көзіме ып-ысық Көк өзек бойы.

КӨК ӨЗЕК.

Өмиринше суу ақпады,
Пуқараға жай жақпады,
Тамақ тойып, қарын қалықпады,
Жайлауым уллы Көк өзек.

Сени жайлаған халық көп,
Ауыз жарырлық балық жоқ,
Бираз жанлар шөп басын жеп,
Суулар келмеді, Көк өзек.

Жайлағаным Жайықтай,
Кеулим көлдегі қайықтай,
Ауызым баққан шайықтай,
Көп жайлауым Көк өзек.

Көк өзек дүрме барлығы,
Басымнан өтпес жарлығы,
Дүньяның үш қарлығы,
Көшер едим Көк өзек.

Куурап қалды гей ултаны,
Сен едің жердің султаны,
Ақыры келгей заманы,
Көшер болдым Көк өзек.

АМАН ЖҮР

Аманлық хатым сизлерге,
Көринсе бул ис көзлерге,
Аманлық болсын бизлерге,
Тилегім усы Гүлимбет.

Көзің менен көргендей,
Ден-саушылық дегендей,
Астына түйе мингендей,
Ерімбет ағам аман жүр.

Үсти-басларын дууалап,
Аспанға қарап хауалап,
Үш-төрт ешкісін кууалап,
Емберген ағаң аман жүр.

Шыптадан үйін жабалмай,
Күн-түн ислеп дем алалмай,
Көлден бир шабақ табалмай,
Шамурат ағаң аман жүр.

Ашалмай күн-түн қабағын,
Алалмай көлдің шабағын,
Қатыны асырап тамағын,
Ерназар инің аман жүр.

Төсек салып қамыс қосқа,
Талабы жоқ оннан басқа,
Ауылда жұмыссыз босқа,
Пирназар кәйінің аман жүр.

Аяғын музға үйретип,
Марданын дүзде тербетип,
Шанасын көлде сүйретип,
Кулымбет инің аман жүр.

Жылымды салып қолма-қол,
Муздың үсти бәрхә жол,
Бұяқтың күні, досым сол,
Аман жүрсең бе, Гүлимбет?

БАРМЕКЕН

Палдай айткан сөзи жанына жаккан,
Шул кызларды көрер күнлер бармекен?
Жылға менен жан алып, касыны каққан,
Шул кызларды көрер күнлер бармекен?

Айтсам зарым жетермекен кызларга,
Бағышлайман бармаса да оларга,
Алтыннан эребек гүмистен сырға,
Таққанларды көрер күнлер бармекен?

Перидей сулыўлар, хурдей мақтабан,
Косылып жүрер-ек дүзлессе заман,
Көзлери мастана не сулыў жанан,
Шул кызларды көрер күнлер бармекен?

Кыз-келиншек келер женин салысып,
Жигит пенен араласып қағысып,
Қатар-қурбы менен кесе алысып,
Отырыспа өтер күнлер бармекен?

Отырған елдерим—теңиз етекте,
Көк өзек аяғы, терис түбекте,
Батпақ өткел, тау етеги, жүйрикте,
Өскен жерди көрер күнлер бармекен?

Аман болса болар пүтин қанамыз,
Көрмеген соң күйеміз де-жанамыз,
Балам деп ақ урып ата-анамыз,
Ғәриптерди көрер күнлер бармекен?

Өткен-кеткенлерден бизди сораған,
Умыпастай қыйын күнге жараған,
Балам дейип күнде жолға караған,
Ата-анамды көрер күнлер бармекен?

Арқа беттен келген қыйсық Сейтмурат,
Бир жорамыз еди аты Айтмурат,
Бизни деген яр-досларға ибарат,
Досларымды көрер күнлер бармекен?

Көк өзек аяғын сирге жайлаған,
Баспақ бағып өриске мал айдаған,

Жасырынып калып, асық ойнаған,
Мәтмуратты көрер күнлер бармекен?

Дарьяның бойында, Бекпан шағлы да,
Көктин куйған жери теңиз тағы да,
Ядка түсер айтсам басқа жағы да,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Аспандағы айдай келбетли жүзи,
Жылға менен жан алған күйгелек көзи,
Жүзиниң ажары көрсен қырмызы,
Кыз дийдарын көрер күнлер бармекен?

Патшадай дәулетиң болса кемары,
Лағлы жәуһар, алтын, гүмис тумары,
Ләйли-Мәжнун киби ярың кумары,
Шул ашықны көрер күнлер бармекен?

Алтын татар-татпас болған палыздай,
Хеш ким сын тағалмас сондай минтаздай,
Шөллегенде мийриң канар ғарбыздай,
Перизатны көрер күнлер бармекен?

Тилекти кабыл ет яратқан субхан,
Ядға түссе болар бағрым ҳижиран,
Бир акшам ышк еттим жүзине мийман,
Шул ашықны көрер күнлер бармекен?

Кеўлим соннан басқа ашықны сүйме,
Бизин ықбалды сен әнайы билме,
Шашбауы шынғырлап, өңиринде түйме,
Шул кызларды көрер күнлер бармекен?

Беллери нәзикдур, бойы талмадай,
Леби татлы, суўы шекер салмадай,
Қызлардың гүл жүзи қызыл алмадай,
Перизатны көрер күнлер бармекен?

Мереке сейилди берсе, еллерим,
Журтқа жаман, маған жақсы жерлерим,
Ийиси жупардай қызыл гүллерим,
Дийдарыңды көрер күнлер бармекен?

Бир майдан отырсаң ис болып тауап,
Биймәләл бир майдан айтыссаң жауап,
Кәбаға барғаннан үш есе сауап,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Айтсам сөзим шығар дәстеме-дәсте,
Ядға түссе қолым бармайды иске,
Боламан төкенмес сауа жоқ қасте.
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Кайкылар кайкайып елдерди гезер,
Кызы үйге барып көзлерин сүзер.
Ақыр болмаған соң гүдерин үзер,
Тең құрбыны көрер күнлер бармекен?

Айтсам болар шул қызлардың тағрибин,
Есин кетер көрсен ажар-келбетин,
Сыпатлай алмайды көрмеген көркин,
Шул қызларға жетер күнлер бармекен?

Ай десе аузы, күндей көзи бар,
Леби алтын пууы, шекер сөзи бар,
Он төрт күнлик айдан аппақ жүзи бар,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Қайтпас жигитлердің барса нәзери,
Отырыспа, той-тамаша базары,
Кеулимнің мұрады хәм интизары,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Аржағы Жәмшиятша және Хиндустан,
Көргенлердің еси кетер бийхуштан,
Бұлбил киби сайрар көзлери мәстан,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Саялап бағында сәуір самалын,
Көрсем қыздың рәуишин, кәмалын,
Ярдың биймәхирем өпсем жамалын,
Әрманлыман деген адам бармекен?

Әгерде мен мұрадыма жетпесем,
Бир яратқан ярый берип кетпесем,
Бул дәрдіме мениң дауа етпесем,
Дәртлесемен, дәртсиз адам бармекен?

ҚЫЗЛАР

Шығып едим бийик кумның басына,
Карап едим „Байқара“ның қасына,
Жакынласты „Әжібек“тин тусына,
Топар-топар болып көринди қызлар.

Биреуи кекселеу, биреуи киши,
Долаңдап жүреди билекте күши,
Мысал ғаз ушқанлай атаулың иши,
Топар-топар болып көринди қызлар,

Киминиң кейнине сиңлиси ерген,
Шатыраш көйлекті шубалтып кийген,
Биразы өкпелеп еректе жүрген,
Топар-топар болып көринди қызлар,

Енесинен жаңа тууған қулындай,
Қызыл-жасыл түнги жаңған жалындай,
Тоз-тоз болып барымтаның малындай,
Көз жетпес алыста көринди қызлар.

Жер тебинги, аспан болған аялай,
Хәккелер жийдеге салған уядай,
Өтип кетти бу ялғаншы дүнья-ай,
Салланып сайланған перийзат қызлар.

ҚЫЗЛАРДЫН

Қыз деген қызыл гүл, мийрин қанады,
Көрсен бағырын, есин хәрне талады,
Көрмегеннің бағыры оттай жанады,
Әрестелик ислери бар қызлардың.

Қызлар ойнар бес-алтау боп ойынын,
Мысыр—жәннет етип кирсен қойынын,
Қушақласаң сол қызлардың мойынын,
Жолында жүрерсең сорлы қызлардың,

Жигирма бес жаста жигиттин уағы,
Айырылмастай дәулет баста хәм бағы,
Биреу жаман, биреу жақсы ондағы,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Кыз дәуири Әмиў дәрья суўындай,
Көрсен бәри сары алтын пуўындай,
Мәхәлинде писер ғарбыз, қауындай,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Кыз деген көргенде ақылын алады,
Тилек сондай көрсен қабыл болады,
Көрген адам исин баржай қылады,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Ойлан енди, язып қызлардың сөзин,
Тәрийп еткіл айдан зияда жүзин,
Қырылап аударар жақсыға көзин,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Қызды көрсен ырайына нәзер қыл,
Көріп, беглер қәдеминә хәзер қыл,
Муның парқын хәмме тегис түсин, бил,
Ықтияры жеңгесинде қызлардың.

Муқатил атланса, жер болар асман,
Өлгенше залымға бизлерде қастан,
Косылса қызларға он-онбес жастан,
Әрманы жок жигит пенен қызлардың.

Шийриниен шекердур айтқан сөзлери,
Жанын алар көрсен еки көзлери,
Аспандағы айдан зыят жүзлери,
Сонындайын дәрқары бар қызлардың.

Ышқы оты урды шу күн басыма,
Қыз-жауанлар келе ғойса қасыма,
Мен ырза болайын көзде жасыма,
Излеринде бир күн жүрсен қызлардың.

Бұнындай болғанға жыларман өзим,
Әлиуайы кетпейди далаға сөзин,
Жолында пидадур жаным, хәм өзим,
Жаныма керекли сөзи қызлардың.

Кыз деген қызыл гүл бес күнлик өмир,
Өмириң солған соң боларсаң көмир,
Басыңны никалап, қазы етсе хәмир,
Панайынан жүре алмассаң қызлардың.

БИЗГЕ ЖАҚТЫ ДҮНЬЯ ҚАШАН КЕЛЕДИ?

Бай-залымлар бизди ҳайран етеди,
Барлық максетине олар жетеди,
Байдың қол астында езилип турмыз,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

Хызмет етип турмыз бизлер есикте,
Қыймылдаған балалар қалмас бесикте,
Хан зулымын сондай қатты өткерсе,
Кемпир-шалда қалмас жатқан төсекте.

Бұл заманның жәбири бизге өтип тур,
Бай патшанын бахты хәзир жүрип тур,
Бай баласы шалқып дәуран сүрип тур,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

Бай-залымды қуртса деймен тилегим,
Күшли болар еди сонда билегим,
Қайтпас еди сонда күшсиз жүрегим,
Бизге қол қосатугын дослар керекти.

Байдың қол астында езилип турмыз,
Қыйын болды бизге турмыс кеширис,
Бизге жақты дүнья барма екен көрис,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

ДӘМЕҢ БАР МА БОЛЫСЛЫҚТАН?

Атыңыз сизин аталық,
Бизден болдыма қәтедик,
Маған етип жаманлық,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Қолыңа алып кесекти,
Айттың бирталай өсекти,
Жазықсыз урдың есекти,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Хеш ис келмес бизин қолдан,
Дәрманым жок кеттим қалдан,
Өткермедің арба жолдан,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Басымды көпке қостым ба,
Душпан болып жол тостым ба?
Болыслыққа таластым ба,
Бул не исиң, Әуез аға!

• МАЙМОЛЛА

Адамларды менсинбейди,
Ашыұланса күнкілдейди,
Ақылы алысқа жетпейди,
Ауылдағы маймолланың.

Маймолланың үйі толы,
Мешитинің арқа жолы,
Хәр бир жерге жеткен қолы,
Ауылдағы маймолланың.

Маймолланың, өзі күлкі,
Адамларға болмас үлгі,
Бул киі хәммеге белгили,
Ауылдағы маймолланың.

Моллалық деген затыдур,
Қыяметтен сөзлер айтур,
Буның айтқаны болур,
Ойласаңлар маймолланың.

Мөхминлер үмит етпейлер,
Молладан кайыр күтпейлер,
Қуры жәбирин шекпейлер,
Тәрипи сол маймолланың.

ҚУЛМУРАТ ҚУРБАНАЛЫ УЛЫ

(1845—1926 ж. ж.).

ОН ТОҒЫЗ

I.

Жол ортада дилгир мүтәж болсаңыз,
Сонда белли шийрин сөздің ләззети,
Дөхмет билен бенде зиндан болсаңыз,
Сонда белли елде хәздің ләззети.

Анламай ладанға ашна болсаңыз,
Якшы ермес сөз тәхриде қалсаңыз,
Душ келип нәмәртке меҳман олсаңыз,
Мунда белли гош жигиттин хызмети.

Зейин қылып, сөз мәніне түспеге,
Көңил кушы пәрүаз етип ушпаға,
Ғам-қайғы кәпесте бәхрин ашпаға,
Күтә дәркар шийрин сөздің ләззети.

II.

Шеп айланып бул пәлектің гәрдиши,
Бийгүна хатланып он тоғыз киі,
Күн-күннен бәлентдур залым тәшүиши,
Булардың қандайдур қайғы-ғұлпаты.

Он тоғыз жигитке ғам-қайғы, ғұлпат,
Ояз жазған қәлемінде кәрамат,
Хат көргіш қәхәр етип келди музаппат,
Гезерменнен алған тоғыз солдатты.

Солдат айдап, өзі болғанда әнжам,
Оларға туттырды он тоғыз адам,
Көргенлердин көзі жаста, көңли ғам,
Хәмме хайран болды,—бул не хикмети?

Әуелинде ояз бийжай хат еткен,
Өзі хәким, залым жаманлық еткен,
Себеп ол буларды тоқтаусыз тутқан,
Туттырып екі ақшам хәулиде жатты.

Хәулиден шығарып айдады солдат,
Кимсеси йығлады, кимсе—сиясат,
Изінде қалғанлар шекти мүсийбет.
Хәмме пикир етти:—бул не хикмети?

Ийғлашты, зарлашты уғыл, қыз-жауан,
Сол ўақта түскенди қараңғы думан,
Мәгар бөлді ма деп ақыры заман,
Халайық көп шекти қайғы-ғұлпаты.

Он тоғыз жигитти бийгүна тутты,
Хаслы залым—адамдықты...

at'i'ndag'i' NMPI
er naciya'i'q resurs woray'i
NVENTAR № 23882

20 j'i

Әлхасыл буларға жаманлық етти,
Я болмаса недур бунша дөхмети?

Он тоғыз айдалып дәрйядан өтти,
Көрген пукаралар кунаба жутты,
Көпшиликтің күшлерине көз тутты,
Бул ўақта кем екен юртың куўаты.

Он тоғыз:—„Биз кеттик—деди,—Хорезм“,
Кеткен башка, йығламактан не лазым.
Қысқы зимистанға айланды язым,
Артты халықтың қайғы-хәсирет, меңнети.

Алланазар, Шәрип билен ол сухбат,
Молла Теңел, Кәлек билен ол ұлфат,
Арып мақсым, Карам, Тилеўмухаммед,
Әзелден деп турған молла Ахмети.

Таздан Есен, Фазыл билен Файзулла,
Ата уғлы-ғошшақ жигит Муртаза,
Нурдан Тилеўмурат, Таздан Насурылла,
Он тоғыздың бири—Хидай, Исмети.

Баска жигитлердин атын билмедим,
Еситпедим, я өзлерин көрмедим,
„—Булар нешук?“—дейип халын сормадым,
Ким иске шатасса, барды ғайраты.

Болыстан да боллы хабар әзелден,
Себеп Қалийладан деме, Гәззелден,
Юрт айрылса бул он тоғыз гәззелден,
Көңилден шығарма дағы-хәсирети?

Атаў иши жанды хәсирет дағынан,
Қазан урып, бүлбүл ушты бағынан,
Әдил төре таппай сорамағынан,
Әрман билән булар айдалып кетти.

III.

Булардайын болып юрттан ким кеткен?
Төбеден түскендей болды дөхметтен,
Илаж жоқ, залымнан жетискен ситем,
Шубхаланып жолда бир пикир етти.

Пикир кылып пиядалап жол жүрип,
Болған хәдийсени ояздан көрип,
Қыстап айдады ма солдат зор берип,
Бир күни Кусхана таўына жетти.

Алынбады хәмелдарлардың аўы,
Костамғалы ели—Кусхана таўы,
Түркистаннан келгендеги жайлаўы,
Бұған дусхал еткен залым дөхмети.

Он тоғыз жигиттин көңлинде дағы,
Еслеринде өскен жери баяғы,
Қақлы кумлы, Қызыл өзек аяғы,
Сапардың елине барып хәм жетти.

Арза еткенде елде жоқ еди Сапар,
Өзи болса, сөзи қандай мұтабар,
Сапар болып арзы қылды Ерназар,
Ошақ әрўағының тилегин айтты.

Бул ошақта абырай билен дәўлет бар,
Арзы, Ерназар бул екеўи барабар,
Айдос билен қатар бабасы Хайдар,
Сапарға тең келмек ким-кимнің хәдди?

Елат хұрметинен күн-түн бослады,
Хызмет етти ели, ўақтың хошлады,
„Ўақыт питти“,—дейип, солдат уклады,
Жанға қатты батты залым зәхмети.

Арба билән барып түсти Шымбайға,
Қаллашлардың жасы акты сай-сайға,
—„Он тоғыз гириптар болды сондайға“,—
Дейип жасы уллысы бир пикир етти.

IV.

Айдалып кеткеннен қалғаны жаман,
Иши жанып, жүрегине толып қан,
Тақат ете алмас елде мәрт болған,
Тыныш жатқарар ма залым зәхмети.

Изи ўайран, зар йығлашып қалғандур,
Көрсен ырас, еситкениң ялғандур,

Қолға түсіп, болажағы болғандур,
Үмит үзіп, шығып Шымбайдан кетти.

Сол айдаудан олар Төрткүлге барды,
Қаўми-қарындасы кейнинде зарды,
Барғаннан соң еситиниз хабарды,
Бәнт етип үстінде қойды солдатты.

Бәнт болғанын көзи көрди қарындас,
Кімсе өксир, жылар, кими көзде жас,
Жыламак пайда емес, енди ақыллас,
Илаж излемекке мәсләхәт етти.

Жан—бул тәнде қуслур, әжел—бир саят,
Бул ис болды бизиң елге мусаллат,
Усы исти өзи қылып мухаббат,
Журттан шығып кетти Атамурааты.

Журттан шығып кетти бир басы йығлап,
Хижран оты билән бағрыны дағлап,
Узақ жолға шығып, ол белин бағлап,
Өз-өзине берип қарыў-ғайратты.

Ғайрат етип, барып Шаржаўдан түсти,
От арбаға минип, Ташкент жетисти,
Уллыға арзы етти, аңлатты исти,
Сондай жайда туўра сөздин ләззети.

„Тергесин!“—деп, буйрық етти губернат,
Буны еситип және кетти Самарканд,
Қыяр саўда менен тутты адвокат,
Он тоғыз жүз бермек жаллаў манатты.

Сөзин баян етип, отлыға минди,
Ақсақ төре алып қайтты әминди,
Және зиндан буган аспан-зәминди,
Бұрынғыдан бәлент қайғы-ғулпаты.

Ақсақ төре Әмин тергеди тағы,
Ғам билән қайғырып қалды бул жағы,
Тоғыз ай жатқан соң хош болып ўағы,
Он тоғыз да шықты шегип меҳнетти.

ЗАЛЫМЛАР ИСИН ҮДЕТТИ.

Ериксизден Хийўалыға бағынған,
Халықты сатып бийлер ханға жағынған,
Бас көтертпес ушын пышақ тағынған,
Залымлар зулымлық исин үдетти.

Жерди думан басқан болды заманлар,
Бек, бийлерге қул болды көп адамлар,
Хүкимин жүргизди аталық, ханлар,
Шектен шыққан зорлық исин үдетти.

Естен қалай кетер бул қара күнлер,
Бир туўра жол таппай сарсылған түнлер,
Таяктан көгерди жазықсыз тәнлер,
Парахорлар пара исин үдетти.

Хан, кәткуда бийлеп, болды үргинлер,
Қаллашқа дуўшакер болды сүргинлер,
Ийшан, молла, байлар тағы әллекимлер,
Алақанын жайыў исин үдетти.

Жарық түспей, гүнгиртленди күн жүзи,
Иретсиз аларды байлардын көзи,
Орынға отырды бек, бийлер сөзи,
Хұждансызлар бәрхә исин үдетти.

Тил хәмелдар болды бузықлар теги,
Жапақешти езди бай, ийшан, беги,
Ақыры алынар қаллашлар кеги,
Бирақ хәзир зулымлығын үдетти.

ЖУБЫ КИМ?

(Сыдық шайырға сораўлар)

Илтимасым сизге мақсым-ийшаным,
Хәмме ағза жуу-жуп, бастың жубы ким?
Кәдди бойы—әлип, сүшик зибаным,
Жуп-жуп ағза, тамам ағла қуўбы ким?

Баш билән бәнт ағза, қаш билән кулақ,
Кулақтың қаматы тутқанда йумшақ,
Мужған ила қаштын тийинде қабақ,
Баштың ишиндеги мийдиң жубы ким?

Және илтимасым мақсымжан Сыддық,
Буу сөзім көңліне келер мууапық,
Мууапық келмесе қайтарғыл шапып,
Билип айттым демекліктің қалысын.

ЙҮРИШИМ

Хэй, яранлар, бул ялғаншы дүньяға,
Әрман билән кетмек ушын келишим,
Не жананлар кешти көзім көргендин,
Мунша әрман билән неден налышым.

Не себептен налыш етип йығлаян,
Мәрдикарлық етип белим бағлаян,
Әжел оқы таяр, билмән шағлаян,
Шуны билмей бунша ладан болышым.

Адамның өмири булт киби өтер,
Булт көшкен саяда қандай иш питей,
Ақыл бул дүньяның әнжамын етер,
Ақмақлығым шул бийпаруа йүришим.

Ладанлығым шунша бийпаруа йүрдим,
Паныйлығын билмей йелдим, йүгирдим,
Йигитлик кууатын зайыл өткердим,
Қартайғанда пушайманда қалышым.

Сөз қымматын билип қойған нырқы йоқ,
Яқшы-яман истің хасла парқы йоқ,
Хәмме алмак-бермеклікке ерки йоқ,
Бийықтияр хирси дүнья болышым.

Ким кәнәат етсе меҳнеттен аман,
Кәнәат етмеген хәргиз тынбаған,
Нәпсим айтар: тах өлгенше бер маған,
Шул нәпсима халым йетмей йүришим.

ҚЫЗЛАР

Көк деген қаланың зоры,
Терең екен оның оры,
Шана деген қыздың соры,
Шана тартып жүрген қызлар.

Көктеги елдин пешеси,
Жекен табақтан кесеси,

„Камыска бар“,—дер шешеси,
Шана тартып жүрген қызлар.

Шаналарын тартар өрге,
Баспақлары қара бөрге,
Айдап салыш отлақ жерге,
Мал жайында жүрген қызлар.

Балықшыға қасын қакқан,
Балықшының қосын бакқан,
Өз исине күтә шаққан,
Балык аулап жүрген қызлар.

БЕКТИҢ КӨК АТЫ

Әлийдин Дүлдилин егем яратмыш,
Заманында шундай бектиң көк аты,
Мәрт жигитке иләхийдан келермиш,
Мәгар болса шул ат тулпар зүриаты.

Хә дегенде озған қанатлы қустан,
Хеш бир ат тен келмес буган жүгиристен,
Сағрысы, сийнеси зият Сарқуштан,
Және түси Гөрүғлының Ғыйраты.

Арзы шапты Бөрте билен Ушқыр көк,
Ушса көздиң ғайып дәрьяда сәмек,
Буларды хәм болмас бара-бар демек,
Буларға бес есе бектиң көк аты.

Шул көк кем емес көрсең тулпардан,
Яна хәм ол шапқыш лашын шунқардан,
Қоңыратты қорлаған шолақ Шубкерден,
Шуларға он есе бектиң көк аты.

Шымбайды хошлаған кесик кулағы,
Сағрысы гүмбездек, ғубба дойнағы,
Жұрт қорлаған Йитес аты баяғы,
Алардан он есе бектиң көк аты.

Ат шаптырды тамам дегри-дашына,
Сахрасы шахриазим душлы-душына,
Тилеуберген беглер бегнің ашына,
Буларға қосылған бектиң көк аты.

Барша атты хатқа салып айдаган,
Дал бедеўлер суўлық басып ойнаған,
Йуртта якшы ат болса, шуннан қалмаған,
Буларға қосылған бектиң көк аты.

Күн-түн айдап сәхәр ўақта кашқанда,
Неше ат ярышып ара ашқанда,
Нешеси сандалып аяқ шашқанда,
Шунда лоқсып ойнар бектиң көк аты.

Йол ортада шунқар билен урышты,
Еки эңги бир-бирине шағлышты,
Бир ораў яздырды, өңине түшти,
Бир парсан ашқанды бектиң көк аты.

Шапқан бала алла дейип зарлады,
Хетбир ат ярышып дойнак урмады,
Ешиткен халайық көнли турмады,
Көк атта бар билсең туйғын қанаты.

Көтермекке Қонырат шықты қаршылап,
Бир қара сес келер Жайылған шарлап,
Көрсө бектиң аты келгенди шағлап,
Қыйқыў берип қалды гүллән Қоныраты.

Аққан йулдыз киби тушынан кетти,
Турған Қонырат йигитлерин шад етти,
Йолға сыймай толықсып ортадан өтти,
Пай, заңғардың шундай еткен ғайраты.

Еки еңсе постын пашшайы жүзи,
Беш көз ушыға, қаслы иреңи қырмызы,
Йүз қой, он бир түйе, жети кундызы,
Бул байрақта келген бектиң көк аты.

Бәрше тонды бий, кәткуда алышты,
Кой, түйе, кундызды Қонырат бөлишти,
Шуның лапы ҳәр еллерге етишти,
Бөлиштилер гүллән Қонырат елаты.

Бурқып ойнап шабылғанда ҳарлады,
Йолға кирсе сәхәр бады зарлады,
Алхасыл Хорезм йуртын шарлады,
Бул йуртта бир өзи бектиң көк аты.

* * *

Алты урыўдан алтмыш йигит алғанда,
Ат-тон ярағыны өзи бергенде,
Сейилхан яўмытқа сапар қылғанда,
Жанында бир алтмыш ғошшақ йигити.

Бир қылдан яшап алтмыш йигит шад етти,
Атка минип, Шаҳимардан яд етти,
Беглер шул күн ортаға алып көк атны,
Барып түсти ол әйледур яўмытқа.

Яўмыт барып ата досғына түшти,
Жатты, бир жети күн арыдан кешти,
Бек аты келди деп ҳаўаза түшти,
Белли болды шаўдыр билен яўмытқа.

Бир неше ат келди Өгиз, Салақтан,
Көзи алма киби қайшы кулақтан,
Ата құлли, Машырық билән яўмыттан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди, қаслы Наманған,
Қызыл тақыр, ол Көкшеге, Ұаянған,
Ақсарай ашағы, яўмыт Муз көмген,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Гөрүғлы ат шапқан Шамбыл-Шамбистан,
Шамның шаҳри билен Балқу-Бадақшан,
Қытай, Қотан билен шундақ Шамақтан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди Гүрти-Гүржистан,
Көк төбеси Мары билен Хиндиستان,
Шаҳри Кабил, Мешҳед билен Аспахан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Бир ат келди Хажар билен Қалмақтан,
Күндиз менен ақшамында келмектен,
Пәрең йурты билен Аўған аймақтан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди Дәжле, Параттан,
Гүрген, Иран билен яне йырақтан,

Кызыл баштан келди, яне хәр йурттан,
Буларға кошылған бектиң көк аты.

Шул тойда жәм еди хәр йурттың аты,
Гәхи тулпар, гәхиниң бар қанаты,
Буларға косылған Тарлан көк аты,
Бир улуғ иш болды Султамураты.

Куйрық түйип, таллап кекилин өрди,
Пәрең орамал билең кәддиң сыпырды,
Ортадан өткерип беглер йиберди,
Беглер алла яр деп қалды көк аты.

Беглер алла ярың дейип қалғанда,
Тарлан көк ат йолға шығып доланды,
Гүлли Қоңырат тилегинде болғанда,
Дәрүйишлер дуға етип қалды көк аты.

Айдаушылар жәмлеп айдап кеткенде,
Атқа минип, жолда сәгбир еткенде,
Ярым ақшам ўақта айдап жеткенде,
Йекке шығып ятты бектиң көк аты.

Йекке шығып аттың егерин алып,
Көзи-жүзин сыпырып, яне ер салып,
Ялғызлық башында ҳаққа ялбарып,
Сейистигиң аллаға етишкей дады.

Аллаға сыйынып, дуға баў тағып,
Сийне бәнтлең және жуп айыл шалып,
Курыж етип дойнағыдың от шығып,
Шул ерде келерлер бектиң көк аты.

Көк атты егертлең йолға түзледі,
Кәддиң тутып, таўдың басын гөзледі,
Сол жерде бәршеси бағрын дузлады,
Таў башыны гөзлер бектиң көк аты.

Сәхәр ўақта пәтия алып, ат қашты,
Нешше атлар өз теңи менен шайқасты,
Билмен еки ат куўып, өңине түшти,
Өзин бийғам ташлар бектиң көк аты.

Шул майданда курыж етип ташламай,
Шапқан уғланының көңлиң қошламай,

Билмен не себептен келер ишлемей,
Еки аттың кейнинде бектиң көк аты.

Қалдың дейип шапқан уғланы йығлап,
Алла дейип Тарлан атын қамшылап,
Қамшының зарынан өзини ташлап,
Жана тер шыққанды бектиң көк аты.

Тер шыққан соң Тарлан көк ат азылмыш,
Кеткен еки ат изи йолда қазылмыш,
Муны көрип аждархәдек созылмыш,
Гириядан шекилмиш бектиң көк аты.

Ботадек дем шекип бир қара көрди,
Кәхәрленип йол танабын куўырды,
Йолбарыс киби суўлык таслап жүгирди,
Бирин куўып түсти бектиң көк аты.

Кем-кемнен таласып майданын ашты,
Асмандағы қуслар билең шатасты,
Душпан сийнесине ҳижран от түсти,
Қоңыраттан жеккеди бектиң көк аты.

Уғлан йығлап тизгин баўын жаздырды,
Алла дейип Тарлан атқа қамшы урды,
Шашке мәхәлде жаныўар бир қара көрди,
Бәрин таслап келер бектиң көк аты.

Бәрин таслап шул майданда курыж етти,
Жетсем дейип Тарлан көк атқа зор етти,
Уғланы шырпа-шырп қамшыға тутты,
Сонда да туттырмас заңғардың аты.

Көк ат лашын киби өзини ташлар,
Өңинде шағлайып бир неше кушлер,
Жер жүзинде болмас бундай йүкириклер,
Алалмайын келер бектиң көк аты.

Аўзында суўлығын ғарша тиследі,
Йүз тарландек сона, сүлгин услады,
Он еки ағзада бәрин таслады,
Шамаласып келер бектиң көк аты.

Енди жаздырып жибер шыққан қанатын,
Андан соң көриңлер көк аттың пәтин,

Кууып өңин алды яўмыттын аты,
Найза салым келер бектиң көк аты.

Тарлан көк хажыр етип, аўзыны ашты,
Сийнесинен шығарып ақ көбик шашты,
Жулдыз киби ағып, өңине түшти,
Мундан хәм шықканды бектиң көк аты.

Сейилхан яўмыттын атын мат етти,
Жайылған-қоныратлы атын шад етти,
Қаршығадек ушып ортадан өтти,
Хәр йуртқа пәнт берген бектиң көк аты.

Тарлан көк ойнайып алдында келди,
Әйде-бәйелеринен хәр бир ат қалды,
Жүз мың тилла абырай байрағын алды,
Сейилханнан озған бектиң көк аты.

Шул жерде жәм еди яўмыттын бәри,
Уәзири, уәкили, беги, сәрдәри,
Шул йигит Қоныраттын Дәулетияры,
Шыны Сарқуш дерлер бектиң көк аты.

Сөз қыл дер ғайбана тарийпин демек,
Душпан зәхмийнинен қайғы-ғам жемек,
Әйледур яўмыттан озған Тарлан көк,
Муны тауып шапқан Султамурағы.

ЖҮЗ БАСЫ

Йурттан бурын халықтан дуга алыпсан,
Рахмет саған, Сейидалы жүз басы!
Йурттын тынбағына себеп болыпсан,
Муралынды аллам бергей, хәз басы.

Мәртебедар болып журттан өткенін,
Сүрип қалтаманға, қууып жеткенін,
Дәрхал демей барып гелле еткенін,
Гүллән қарақалпаққа болды хәз басы.

Мысалы Рүстемдек ғайрат салғаның,
Көз ашып йумғанша гелле алғаның,
Гөрүглыдан сениң зыят болғаның,
Қашты яўмыт аман-аман, хәз басы.

Халықтан жыйнап саған жарак, ат берди,
Алтын түйме, сарпай, қасыл зат берди,
Гүллән ықтияр етип қәрежет берди,
Хожелиден төменгиге сиз басы.

Бар еди қасында гошшақ қырық нөкер,
Жигитлерің душпаныннан қан төкер,
Жаулар қәхәриннен қорқып, „ақ“ шекер,
Шикар әйлеп, ел шетинен гез басы.

Шикар әйлеп, алғырпазын ушырып,
Дус келсе қалтаман, кууып түсирип,
Қәхәриң келсе қылышыннан кешірип,
Шабдалдайын геллесини үз, басы.

Қырық жигитти шар тәрәпке бөлсеңіз,
Сайқал етип, ылғал урып келсеңіз,
Шул жүристе тағы гелле алсаңыз,
Мундай жаман қыяллыққа көз басы.

Бир тоққызы Шағырлықта йатылса,
Бир тоққызы ат жолында күтилсе,
Еки арада гәззап уры тутылса,
Буу алқымын, кегирдегин ез, басы.

Қарауылды Қара өзектен тостырып,
Шул елде қалтаман-бәрин постырып,
Тутып алып, атқа өкшесин бастырып,
Сығып өкпе жүрегини ез, басы.

Қалтаман не етежағын билмейин қалды,
Енди қойды қорқып яман қыялды,
Аяғын бийләрек баспақ мәхәлде,
Тилип қуйдың табанына дуз, басы.

Шул себептен яўмыт аяғын шекти,
Азап билди қарақалпаққа келмекти,
Келсе бийқас мойынына алды өлмекти,
Душпан дийдасына салдың көзбасы.

Жок еди яўмыттын алғы-бергиси,
Сизден қойды қорқып сөздің дуұрысы,
Ойдағы қазақтан болса уғрысы,
Оған хәм бир нәзер жибер, жүз басы.

Мурад етер жесе кисиниң малын,
Кеўлине келтирмес ҳарам-ҳадалын,
Ойламайды шалған малдың обалын,
Ар-намысты билмес уры, жүз басы.

Жайлаўы Өликум, Өлмений, Шаған,
Қыс ылдыйға кулап, ҳәмме бермаған,
Әўели нан тилеп, сон мал урлаған,
Бундай урылардан үмит үз, басы.

Араласып жүрип урлаған жаман,
Елди орыс алғалы келгенди заман,
Қай халықтан шықса да уры-қалтамаң,
Оларға бир шара қоллан, жүз басы.

ДЕМИШЛЕР

Әўел қарақалпақ ели шоқ болар,
Жер, мүлки айланып, суўы әспек болар,
Заманның нышаны бәри бек болар,
Урар ҳәр атызға арқан демишлер.

Бул ўақытта болмас ҳалал тайыплар,
Малын урлатсалар жесир-зайыплар,
Өндирип бере алмас ҳәким, найыплар,
Жүрер уры-гәззап дарқан демишлер.

Ўатанның кәдириң тексиз қул билмес,
Атаның кәдириң жаман ул билмес,
Якшының кәдириң ҳәргиз ел билмес,
Елдиң ҳәр дәртинә дәрман демишлер.

Якшы адамлар бар рәхмет дәрьясы,
Толы журтқа түсер оның саясы,
Яманның бир пулға қымбат баҳасы,
Ҳаслын адам, өзін ҳайуан демишлер.

ЯРАНЛАР

Қораз шешем күнлик шапан жамалай,
Халық қатары суўға балық камамай,
Қармақ салып қазыу пулын таба алмай,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

Ерте азан менен қосын айдамай,
Қосын айдап нан-шөрегін шайнамай,
Ылақаға бир қазаны қайнамай,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

Қармақ салар жердин билмес шамасын,
Өрге қарап таяна алмас кемесин,
Ылақадан үзип келди дәмесин,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

БАРДУР

Ата жайлаўына келип байлары,
Үлкен атқа мегзер ғунан тайлары,
Рәхим әйлейин, кулақ салың ағалар,
Қапталында гөне мешит жайлары.

Қыйсық Медалының үйлик талы бар,
Қыз-жаўанның және жүзде қалы бар,
Қайырға жайылар сүйлин жәниуар,
Жерлери боз болған таўшаны бардур.

НЕ ПАЙДА

Аспанда ҳасыл көп, ҳесабы сандын,
Өлмей адам қалмас бул тири жандын,
Ҳеш пайдасы жоқ бул жүздеги қалдың,
Әлиби жоқ, ақ қағаздан не пайда?

Йүзлери гүл киби ҳәм қәлем қаштан,
Ҳеш заты болмаса ақыл-хуўыштан,
Өвирге тағылған тилла-гүмиштен,
Баста сәркаш, жүзде қалдың не пайда?

ШАҲАРБАЙ¹

Баян етсем ҳаслы затын,
Арғы атасы Есенгелди,
Журтқа шериклескен хатын,
Шегара Майлы шеңгелди.

¹ Бул қосық Бердақ шайырдың 1950-жылғы қосықлар топына енгізіліп кеткен. „Шахарбай“ Құлмурат шайырдың шығармасы. Бұл қосық экспедиция материаллары толық тастырықтайды. (Баспаға таянбаған).

Майлы шенгел шегарасы,
Билмей калды бир парасы,
Жийдели жаға дәрәясы,
Шуннан бери ел тең келди.

Ерлер жолы күн шығысы,
Пухарға белли қылышы,
Йурттың башы билән иши,
Шундай күнинде әл берди.

Бектаў менен Дәўкарасы,
Тербенбес теніз, дәрәясы,
Үрге, Мурын, Кос арнасы,
Шаруаға жайлы кең келди.

Болды Мәдемин инақ,
Инақ боп, минди алтын тах,
Кеңес берген қарақалпақ,
Журтқа шерик десең келди.

Яўмыт, шаўдыр билән казак,
Түркстандың келинген ўак,
Қырқың үйли қарақалпақ,
Тоқсан мың үйге сан келди.

Ел келди, соңы бузылды,
Хәр ким бир йуртқа тозылды,
Бийликтің соңы үзілди,
Талап қылмады Жангелди.

Хийуалыға қарыў етти,
Журтның кеўли буннан кетти,
Қорқсын деп ақ үйли етти,
Қайтпады, ўәжи тең келди.

Шуннан туўғанды Шаҳарбай,
Таў түбинде көруан сарай,
Ғайратына бул шыдамай,
Жаслық күнинде бий болады.

Бир күни бийликтен түшти,
Билмен қайдан тапты күшти,
Уллы хәмелге жетисти,
Сөйтип ол аталық болды.

Кеўил ашты, гийне өтти,
Хәр жаманлықты умытты,
Толып-тасып, қайнап кетти,
Өзи де ғайратлы болды.

Ел болып және түсирди,
Журтның кеўли киширди,
Елин қатты өшиктирди,
Өзи беглер беги болды.

Беглер беги болып жүрди,
Бирнеше ўақ дәўран сүрди,
Ығбалы, аты жүгирди,
Тансықбай астында ат келди.

Ат аядында келди жалғыз,
Нешше түйе, нешше кундыз,
Билмедим қойың нешше жүз,
Аяқлы малға жол толды.

Қонырат болып ат көтерди,
Жылдырымнан бул бетерди,
Өзи шапты, ким көтерди,
Келгенин йурт билмей қалды.

Ойын менен майдан ашты,
Ушқан кусқа араласты,
Жұлдыз киби ағып түшти,
Келгенин йурт билмей қалды.

Йурт көрди дойнақта барын,
Ат бул тойда төкти барын,
Шаҳарбайдың бул тулпарын,
Ким көрип, ким көрмей қалды.

Өткен Есенгелди бағы,
Буған келген және тағы,
Гүлдан үш бастың әрўағы,
Әнжам болып буған келди.

Ат бул кусты шул нигары,
Шаҳарбайдың бул тулпары,
Өткен тарланлай сияғы,
Қадди әлип, лам, дал келди.

СЫДЫК ТОКПАН УЛЫ

(1857—1917 жж.)

ЗАМАН

Замаң нешүк замаң болды,
Жылдан-жылға жаман болды.
Залымлар менен бас косқан,
Гелейлерден жырак қашқан,
Шубхалы тахамлар ишкен,
Аның жолы рауан болды.

Журтымыз еки бөлинди,
Пухара тозып бүлинди,
Байлар бегликке илинди,
Ийшанлар кәткуда болды.

Аржакта жарым хан болды,
Сүүрети бар бийжан болды,
Харам дүнья жыйған болды,
Залымлар бий ийман болды.

Бержакта бир орыс хәким,
Ғамға толып тұр жүрегим,
Хәк бермес мениң тилегим,
Сондай пәсент замаң болды.

Бири ақсакал, бири болыс,
Муны қойған хәким орыс,
Өзиниң мәзхәбине дурыс,
Бир әлемет замаң болды.

Старшинға елиў үйлик,
Залымның дәрдинен күйдик,
Жигирма беске бир бийлик,
Зәкүн деген зибан болды.

Адамзаттың хаслы турап,¹
Ақыры болар журтың қарап,
Арық ақсакал, суў мурап,
Дийгар-дийгар замаң болды.

¹т у р а п — топырак деген мәніс те.

Еки журтта еки патша,
Болып кетти басқа-басқа,
Алмайман деп гүмис ақша,
Қағаз жыйнап алған болды.

Болыс айтұр ақсакал дер,
Пухарайды жыйнап ал дер,
Мәкемеге алып бар дер,
Әмири сондай пәрман болды.

Ақсакал хәм хүким етер,
Хызметке жасауыл жетер,
Пухараны кууып кетер,
Әмири бойла пәрман болды.

Мереке-майдан толтырып,
Ортаға гүрси қондырып,
Оязнай шығып ол турып,
Сауал билан зибан болды.

Турысы яман, хайбаты,
Қынзарға¹ мегзер сөхбәти,
Кетти елдің кууаты,
Мәгар, ахырзамаң болды.

Қорық болды бисяр тоғай,
Өткермес көкнар менен чай,
Старшыны орыс,ноғай,
Машхүрий-мухая болды.

Сени көрип, атын шауып,
Пилхал сендин айып тауып,
Дәхмет етип, жала жауып,
Мәхмин малын алған болды.

Кимнин атын, тайын алды,
Көкнар менен чайын алды,
Пухараның айын алды,
Сондай пәсент замаң болды.

Ортамыздан ағар дәрья,
Пухара өтер гүзарға,

¹Қынзар — доңыз.

Хәр йағышта бир бийхая,
Соргыушыдай хәзир болды.

Өлиринде бир зат жалтырар,
Көрип бәдениң қалтырар,
Пухара атын алдырар,
Жаяу қалып сайыл болды.

Биреу келер төремен дер,
Коржыныңды көремен дер,
Кадакка жетсе чайыңыз,
Ап¹ патшалық қыламан дер.

Бул хәм хәкимниң буйрығы,
Пухаралар жыламан дер,
Хакка жетеспес налысы,
Болдым деп халықтың тулғасы,

Буны айтқан қоңыр² молласы,
Кәсир³ қылдым, тамам болды.

АҚ ҚАПШЫҚ

Мен айтайын өткен жылдың шидләтин,
Инсанларға салған дәртиу-иллетин,
Биреудин көтерип, биреу миннетин,
Пухара хайранда қалды, яранлар.

Жүөери писпеди, бәри көк болды,
Ерте еккен тары зордан сөк болды,
Жаз жыйғанын гүз басынан жеп болды,
Халайық сорашма болды яранлар.

Әуел бәхәр әлжиу⁴ деген гәп шықты,
Бар адамлар малын сатып жеп шықты,
Хәр шәхәрден алып келди қапшықты,
Халмурат пайдасына берди, яранлар.

Кимсәгә ун берди, кимсәгә бұғдай,
Алып ишти ийшан менен молла, бай,

1. Ап — алып деген мәниде.

2. Қоңыр — қонырат.

3. Кәсир — қысқарттым дегени.

4. Әлжиу — сум хабар.

Сол қапшықты қылды Шымбайда бәржай,
Андың соң гияға жеттик, яранлар.

Андың соңра айналыштық гияға,
Ерте ушып, кешке қондық уяға.
Неге шықтық дийип паный дүньяға,
Бирпаралар асий болды, яранлар.

Байлар гедей болды, гедейлер сайыл,
Мәхмин бенде халқның әмирине қайыл,
Суұпы янлық болды бирнеше жахил,
Қанткөпир саудасы қалды, яранлар.

Көпек қайын болды, қайыңлар тазы,
Мәхмин бенде хак ишийне ыразы,
Шаппаттай нан болды қызлардың назы,
Жүзмың жылға менен турды, яранлар.

Ул атаға, қыз анаға бақпады,
Байларға несийе десек жақпады.
Бир-паралар қоржын салып хаклады,
Кимсе йокарыға кетти, яранлар.

Дигирман жок болды, елгезер қалды,
Қыдырмай жок болды, телбезер қалды,
Заманның адамы дәрбәдар болды,
Сондай пәсент заман болды, яранлар.

Ертең менен турып йүрегі сазып,
Хакка налыш әйлеп, тәңириге жазып,
Қолында бел-кетпен атшоқай қазып,
Ырыскалыны тапып алды, яранлар.

Байлар нан жемеди, жарлы зағара,
Төнкерилди қамыр еткен дағара,
Чай халқасқа жеди мүштай ноғала¹
Гүнжара да аұқат болды, яранлар.

Жарма суйық болды, түйир болмады,
Сол жылғы дәнлерде үйир болмады,
Адамлар сып-сыйдам, бүйир болмады,
Күн-күннен узайып кетти, яранлар.

1. Ноғала — гүнжараның қауығынан исленген нан.

Басалай, атшокай, жоңышка болды,
Не жууан адамлар жинишке болды,
Жаксылыкка шыгып дегишме болды,
Кейини абат болып кетти, яранлар.

Абат болды, бәрше жанлар тойынды,
Кыз-жауанлар кызыл-жасыл кийинди,
Жигитлер баслады түрли ойынды,
Өткен ислер умыт болды, яранлар.

Бирнеше даналар Марыдан келди,
Жүрип аяк жетпес арыдан келди,
Бирнеше пароход тарыдан келди,
Ҳисабы жок буудай болды, яранлар.

ЭБИЙ САҒАЛ

Эбий сағал бас¹ урлайды,
Үлкен атыз тасырлайды,
Көрген бала жасырмайды,
Бийабырай болдын, сағал.

Сағал едің түлкі болдың,
Дуйым журтқа күлкі болдың,
Журт алдында мүкі болдың,
Бийабырай болдын, сағал.

Сағаллыкты билди халқын,
Жайсам кетер журтқа даңқын,
Атыздан неге бас алдың?
Бийабырай болдын, сағал.

Жетеклейди Самамбетин,
Дурыс еместі нийетин,
Халыққа қарар не бетин,
Бийабырай болдың, сағал.

Көріп бала жетеклейди,
Эбий сағал етеклейди,
Ғарры пейлин дәлбеклейди,
Бийабырай болдың сағал.

¹ Жүуерилиң басы.

Алпыс үш жаска келдің,
Парыз, сүннетті билдің,
Бұл ислерді неге қылдың?
Бийабырай болдың, сағал.

ПИРМАНБАЙДЫҢ ДИЙҚАНЫ

Шерик болдың Пирман менен,
Өтті өмирін әрман менен,
Түслигине бір зағара,
Жатар курсак жарма менен,
Алып келди сол жарманы,
Шети кетик қырма менен.

Бәхәр айдадың арбаны,
Қурайды адамның дәрманы,
Өмірде көрмедің шорпаны,
Я бир балық қарма менен.

Ерик жемей алма менен,
Қазыу қаздың салма менен,
Жатылмадың ойнап-күліп,
Белі нәзік талма менен.

Не арттырдың жалғыз басың,
Дүзде қалар сенін лашын,
Қызлар менен ойнап-күліп,
Ашылмадың бир қулашың.

БИЗГЕ¹

Шерик болдық екі молла,
Сыдық пенен Ғабийбулла,
Дийқан баба бизді қолла,
Абырай бергей шул жыл бизге.

Жерди алдым Кенегестен,
Атыз шаптым бәлент-пәстен,
Себе алмадым елиу бестен,
Абырай бергей шул жыл бизге.

¹ Шайыр үшін кенегесте Ғабийбулла менен шерик болып мәлдек салған.
Ол да лиспей қалған. Сондағы шығарған қосығы.

Пирлепеси нықтап басып,
Кем-кем жүрди жакынласып,
Абырай берди дәрья тасып,
Кыйын болды шул жыл бизге,

Жаптын сууы үйин болды,
Жап бойында жыйын болды,
Мөлдекшиге кыйын болды,
Абырай бергей шул жыл бизге,

МӨЛДЕК¹

Алты батпан ала бүйрек,
Ол хэм шыкты жары сийрек,
Алма баслы куба-үйрек,
Қона гөрме шалыма.

Ексем дакылым өспеди,
Сонғы жағын өрдек жеди,
Бизің талап келиспеди,
Қарай гөр алла халыма.

ҚАЙТПАСАМ БОЛМАС²

Хожелиден сатып алдым бир орақ,
Андын шыктым Қумшүңгилди көп сорап,
Жол бойынша хәр буұдайды бир қарап,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас,

Бирнешелер деди мени қарақшы,
Билмегенге жаман, билгенге жаксы,
Күнликши шаршады, болды қайтпақшы,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас.

Мен орып-ем Келтелердин буұдайын,
Қатты шөрек берди, айран уұдайын,
Шатқан Келтелерге мени қудайым,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас.

¹ Шайырдың мөлдегін үйрек жеп кеткен, сондағы айтқаны.
² Хожелиде Келтебайларда орақшылық етіп жүргенде шайырдың жасаған қосығы.

ЯРАНЛАР

Иятитадан сөз баслайын бер жактан,
Үйлик ағаш алдым қарасыйрақтан,
Молла Мәтжан жетіп келди аржақтан,
Сол бизге мирауұят қылды, яранлар.

Молла Мәтжан менен кеттік бирлесіп,
Байдос жаманшаға бардық тиркесіп,
Барып Ешимбет бай үйіне түсіп,
Бир чайнек чай зорға иштік, яранлар.

Барып түстік бизлер Ешимбет байға,
Саялы-сәубетли бир әжел жайға.
Атқа мийіп бармақ болдық Қытайға,
Кеме жағысына түстік, яранлар.

Кеш песинде бизлер өттік Кегейли.
Несіп етсе, барып ишип-жегейли.
Хәрким билгенини айтып дегейли,
Кеуилимиз пәрийшан болды, яранлар.

Сол күн қонып қосық айтаман дедім.
Жууап берсең ертең қайтаман дедім.
Ойламай сөйледім, пушайман жедім,
Қапалық кейинінде келди, яранлар.

Барып қондым әйтекенин елине,
Қуда медет берсин шийрин тилине,
Бенде қайыл хактан келген өлімге,
Хәк исине қайыл болдық, яранлар.

Сийнеме қарадым, дәптер-хатыма,
Бир алланың өзі жеткей дадыма,
Сәхәр уакта қазық өтті атыма,
Таң атқанда қапа болдық, яранлар.

Алты адам келип атты турғызды,
Қарнын сыйпау өз кәддине киргизди,
Хеш гәп жоқ деп арман-берман жүргизди,
Сол қайғы-ғам болып басты, яранлар.

Мениң атым тайдан ғунан жасында,
Хәмидәни ноктасы бар басында,

Сабыр қылып үш күн жаттым қасында,
Кеуілге галауат түсти яранлар.

Белини кур менен тартып байлады,
Нәмәрт кеулим хәр бир исти ойлады.
Қонған жерим қасылзаттың әулады,
Бизге келип кеуил айтты, яранлар.

Тақат тута алмай төнселдим хәрян,
Ат себепли кеулим болды пәрийшан,
Нығматкәрим менен даңмолла Мәтжан,
Бизден бетер қапа болды, яранлар.

Молла Мәтжан кетер болды базарға,
Менде қыялландым қосық жазарға,
Ол да кетти, бизде түстик гүзарға,
Сейил ирадасын¹ курдык яранлар.

Әйтеке, аралбай, ешкили, туұбай,
Барған жерим Ораз улы Бегалай,
Бийабырай қылмай сақлай гөр қудай,
Бегалай сарыда жаттық, яранлар.

Шайырдың тилинде кәдир жаббары,
Үйінде бар екен еки бийзары,
Бийтап екен Бегалайдың Гүлзары,
Нахоштың қалынан сорадық, яранлар.

Моллалардан тумар алып тақтырған,
Тәуиплерге бес-алты күн бақтырған,
Ешки сойып, өкпе менен қақтырған,
Келле-басын бизге асты, яранлар.

Бегалай бизлерге қарын писирди,
Не қылсын, бийшара, барын писирди.
Бир саат қайнатпай жерге түсирди,
Шорпа ишпей гүртик жедик, яранлар.

Нәр еткен соң хәмме турдык шертектен,
Әлсана айтып, сөз баслайын ертектен,
Үйдим иши толып хаял-еректектен,
Адамлар жәм болып келди, яранлар.

¹ И р а д а с ы — нийет етіу.

Шайыр сөзлемекке сөзин таппады,
Буу не бақас қауазымыз шыкпады,
Мәгар бизге қарын-шорпа жақпады,
Қауазым байланып қалды, яранлар.

Дилим деген бир баксысы бар екен,
Қуры қауаз, сазға гириптар екен,
Дуу тенге байрағы өмири хор екен,
Баксының қалыны көрдик, яранлар.

Өзи қақай, еки белбеу бууыпты,
Сол баланы қандай кемпир тууыпты?
Ертенги чайыны бермей қууыпты,
Баксының қалыны көрдик, яранлар.

Андын сонра бизлер қақайға ерип,
Сейил еттік жақсы-жаманды көріп,
Қазаяқлы, қытай бий Әбдишерип,
Биз үйіне мийман болдық, яранлар.

Мийман болдық Әбдишерип үйіне,
Гүрриң бердик, байы менен бийіне,
Ақыл адам түсер тәптің жүйіне,
Бийақылға тәсір етпес, яранлар.

Бир жигит келипти аралбайман деп,
Мен соны қайтардым баралмайман деп,
Мүбәрек жамалын көреалмайман деп,
Сабыр қылып сонда жаттым, яранлар.

Баксы айтты рады деди аралбай
Және ойлады, тура алмаспан баралмай,
Жолдасым минбеге көлік табалмай,
Дилекеге хузір қылдық, яранлар.

Дилимнің бар екен жалғыз байталы,
Мингесип баксыға барып кайталы,
Көріп-билгенимди келип айталы,
Хузірханлық көп өтіндик, яранлар.

Зорға берди байталын Дилеке мұрын,
Әшқара етсем сүтхор байлардың сырын,
Кетіріп атландым кеуілдің кирип,
Аралбайға келип түстик, яранлар.

Келсек аралбайда баксы жок екен,
Баксының бурынғыдай накшы жок екен,
Тыныш жатканымнан жаксысы жок екен,
Капа болып, кайтар болдык, яранлар.

Шәшмә барабардур акқан булакка,
Хауазым жағалы хәр бир қулаққа,
Баксы қыдырып кеткей екен шунаққа,
Биз анық кейнинен бардык, яранлар.

Барсак, айтып атыр баксы „Ғәрипди“
Хәптеле айтады жалғыз хәрипти,
Бирак сөзи адамларға тәсир берилти,
Аның хәм хауазы қалды, яранлар.

Сол акшам мен болдым қыпшақ аўылда,
Жүўери жығылған жаман даўылда,
Жаксы адам турар үәде-қаўылда,
Жаманның үәдеси болмас, яранлар.

Улманай билезик, үлем бир теңге,
Нәғматулла, Юсип қызларға женге.
Мен адам таппадым солардан өңге.
Сонындай тамаша болды, яранлар.

Оннан шығып сапар еттим аржаққа,
Күн батпай жетсем деп байты қыпшаққа,
Келип қондық Нурымбеттей қошшаққа,
Биз үйине, мийман болдык, яранлар.

Хожамети ел қыдырып жүр екен,
Мустапасы белин теўип тур екен,
Алламурат бир белгили сур екен,
Түсип көрип корқып кеттик, яранлар.

Андын кайта бердик аршан үстинен.
Баяз жаздым нәкеслердің қастынан,
Жөнекей кайрылып Сартбай балаға,
Тамақ жедик мақсым қыздың дәстинен.

Аннан шығып барып, жағысқа түсип,
Емберген менен ойнап-күлсип,
Дарғанын нанын жеп, чайыны ишип,
Және әйтекеге бардык, яранлар.

КУС¹

Тай басқан екен кусынды,
Кудай куртыпты пысынды,
Үйренген әдет қалама,
Көтеребер мушынды.

Боз көлдың бойын жағалап,
Путама пута сабалап,
Өле қалды ма кусыңыз
Не қылайын табалап?

Түлетип кусты арықтан,
Кәлпелер жаман тарыққан,
Қырғауыл-қоян не хәжет?
Шымшық услай бер жарықтан.

СУЛТАН КАҚАЙ

Елинде барма екен Султандай қақай,
Қантты ылақтырар оңлы-солақай,
Жүрген жери түйе басты талапай,
Бундай қақай хеш ўақ болған емести.

Қызлардың алдында чайнек бермеген,
Қыз-жигиттин қатарында көрмеген,
Қақайдың изини хеш ким ермеген,
Жекке шаўып бәйги алған емести.

Айтта-тойда ылақтырар теңгени,
Дунья менен қаратады жеңгени,
Бир қыздың палынан татып көрмеді,
Мениң бул сөзлерим жалған емести.

Қызлар жегер гүл мыйыклы арбаны,
Кайда барса сонда қанттын қырмань,
Қақайдың қалмады курып дәрманы.
Буындай хәм қыял болған емести.

Қыздың билегинде алтын билезик,
Бармағында барды тилладан жүзик,

¹ Әйеке мақсым деген ат шабыўға хәм кус салыўға ышқыпаз болған. Ол кәлпелерине исенип, кусына карамаған хәм кус арықлықтан өлип қалған. Буны көрген шайыр усы косықты шығарған.

Бул какай кетпейди үмитин үзип,
Кызлардың кейнинен калган еместі.

Кызлардың изинен какай кууыпты,
Бул баланы кандай кемпир тууыпты,
Баяғы демлеген чайы сууыпты,
Куйының басына келди, яранлар.

Куйыға бир демлем чайын салыпты,
Суушылардың қабақтарын алыпты,
Отырыспасы тууарылып қалыпты,
Сонындай тамаша болды, яранлар.

Өлсемде бермеймен дер куйыдан сууды,
Келген қыз-жигиттің бәрін де кууды, —
Шашақлы мәдели белбеуін бууды,
Куйының үстінде жатты, яранлар.

Отырыспасы суу табалмай қанырады,
Байы менен бийі буны аңлады,
Қақайды шақырып сөзін тыңлады,
Султан сөзі ырас леди, яранлар.

Кызлардың қасынан буған жай берди,
Алдына бир чайнек қантлы чай берди,
Тойдан үлес бул какайға пай берди,
Кыз алдында шалқып жатты, яранлар.

Кызлар басын хайуанкаслап отырған,
Ортаны бул какай қантқа толтырған,
Барлығын қарж етип Султан болдырған,
Кисесінде бир шайы қалған еместі.

Енди бул какайға қыйынлық тууды,
Хәдден сап болған соң бул тойдан кууды,
Султан қашты, қызлар салды қыйкыуды,
Сендей ақмақ хәргиз болған еместі.

СЫДЫҚ ПЕНЕН АТТЫҢ АЙТЫСЫ.

Ш а й ы р: — Алған едим, жаныуар,
Жорғалап шауып жүрер деп,
Тайдан ғунан жасында,
Алшаңлап басып сүрер деп.

А т: — Алып едің сен сатып,
Шыдай алмай бул күнде,
Жан ашыуын мен тартып,
Күндізгі жүргенін қайтейін,
Ақшамлар жүрдің түн катып,

Ш а й ы р: — Алып едим хәл берип,
Жигирма бир тилла пул берип,
Арадағы дәлдалға, —
Шириккенені мол берип,

А т: — Алсаң саған не қылдым,
Бұрынғы ийемді сағындым,
От пенен жемнен қағылдым,
Сен алғалы, шайыр жан,
Куу қазыққа таңылып,
Жүрер жолдан жаңылдым.

ҚАЗЫ МӘҰЛИК БЕКМҰХАММЕД УЛЫ

(1885—1950 жж.)

ЖАСАРҒАН ИЛХАМ.

Жолдасларым Қарақалпақстанның,
Таза хауасыны баян әйлейін,
Ишінде көгерген бағы бостанның,
Таза қаласын баян әйлейін.

Кошеси қыябан қатара терек,
Түрлі ағашы бар бәрісі керек,
Мысалын қыдырып таппадым дерек,
Бағы — бақшасыны баян әйлейін.

Бағларын бир неше бағманлар бағар,
Түрлі мийұасы бар жанына жағар,
Ортадан Қызкеткен мәужиреп ағар,
Әмиүдәрәсыны баян әйлейін.

Келин — қызлар тиси инжи — дур шығар,
Аузындағы шыққан жакты нур шығар,
Қарап көрсем аның өзі хуу шығар,
Қәдди-зийбасыны баян әйлейін.

Ыссы емес, сууык емес хаўасы,
Назы-нагметлери, налдын хаўасы,
Еситсениз хәр күн нагман наўасы,
Заўқы-сапасыны баян әйлейин!

ШЫМБАЙ БАЯЗЫ

Әй яранлар, енди бир сөз баслайын,
Еситилер тәрийпини Шымбайдың,
Бәрше қыз—жаўанның кеўлин хошлайын,
Бир—бир баян етип елин Шымбайдың.

Улықлары оқыр ҳақның санасын,
Сонра айтып өткенлерге дугасын,
Нәзелімлер тағып тиллә жыгасын,
Перийзаттек қызлары бар Шымбайдың.

Яз болса йигитлер атларын бақар,
Ат мойнына лағлы—маржанлар тақар,
Ғаним көрсе тәндин башыны қақыр,
Рустем киби йигитлери Шымбайдың.

Саўаш күни минер бедеў үстине,
Тилладин қамшыны алып дәстине,
Жанын қыяр ылақ шаппақ қәстине,
Шабандоздур йигитлери Шымбайдың.

Қадди бойы серўи талды гөзлеген,
Ибә билен қашын қағып сөзлеген,
Ләбин тислеп йуз мың жылға әйлеген,
Шийрин сөзли қызлары бар Шымбайдың.

Мәстана наз әйлеп ләбини тислеп,
Салланып сыйпанур белини услап,
Ғошшақ йигитлерниң ўақтыны хошлап,
Таўыстек тарапур қызы Шымбайдың.

Қадди шамшат киби беллери нәзик,
Қолларында ҳинжу қаслы билезик,
Көзлери мәстана, қашлары язық,
Қамар юўзли қызлары бар Шымбайдың.

Шекилген имладек қашы қарасы,
Йузинде шалыпур зулпы зиясы,

Шамши қамар киби хусни-зибасы,
Сонындай қызлары бар Шымбайдың.

Йигитлери шиқар бедеў ойнатып,
Жем орнына ақ набатты шайнатып,
Қыз хәм жаўанлардың ишин қайнатып,
Ылақ ойнар йигитлери Шымбайдың.

Майданда салланур гүл-гүл әлўанлар,
Гүрес майданында урған жәўланлар,
Қураш тугып, байрақ алып палўанлар,
Шады-қуррам тойлары бар Шымбайдың.

Хусни жамалыны көрген гирипдар,
Жамалын көрмеген болур бийқарар,
Иранида болур кешалар бидар,
Шундек ашық-машуқлары Шымбайдың.

Қыз-йигитлер барша мәжлислер курап,
Кими қашын қақып, көзлерин сүзар,
Сийнасидан бир йуп алманы узар,
Әнжирли-анарлы бағы Шымбайдың.

Дәстүр шулдыр: шахри Шымбай елинде,
Яман сөзни ҳасла алмас тилине,
Қызлар алтын кеса алып әлине,
Йигитға узатур қызы Шымбайдың.

Шарапны узатар төзимин айлап,
Әдеп-икрам билан йигитин сайлап,
Хош тақаллум билен бұлбилдек сайрап,
Шийрин-шәкер қызлары бар Шымбайдың.

Он төрттен көринген айдек йузлары,
Қаш тағида ойнар қара көзлари,
Берған шарабыдек шийрин сөзлери,
Мәхитабан қызлары бар Шымбайдың.

Қыз-жаўанлар тойға қосар арбаны,
Қулағына салып тилла сырғаны,
Ұаслына жеткенниң болмас әрманы,
Қәлем қашлы қызлары бар Шымбайдың.

Сап тутып тоқтатар қызлар арасын,
Йигитлери сүрип өтер жөргасын,

"Төрәм" дейип кызлар айтар хармасын,
Қара қашлы кызлары бар Шымбайдың.

Гүлдек болып хайтта-тойда сайланар,
Дәл-көксине тиллә хәйкелин татар,
Йигит көрсе ымлап қашыны қақар,
Қызы йигит билен ойнар Шымбайдың.

Беллерига шалып турма мадалы,
Кеше күндіз айшы ишрат тутқаны,
Йигит билен дәуран сүрмек әрманы,
Тиллә хәйкел тағар қызы Шымбайдың.

Мысрдан рауаждур, Шымбай қаласы,
Жорға жүрмел минер гүллән баласы,
Ат шаппаға кеңдур аның даласы,
Шуныңдайын еллери бар Шымбайдың.

Бойны ики гездур, бели бир кушак,
Бедеу минер жипек көкекше шашак,
Кекиллери мисли гүргенли шашак,
Он жети гез атлары бар Шымбайдың.

Барсаң қыдырыспаға аның елине,
Бүлбил етип қондырарлар гүлине,
Көзин түссе қызларының жүзине,
Перийзатдек қызлары бар Шымбайдың.

Бир ели бар аның бақанлы аршан,
Тамашалар көрер барсалар хәр жан,
Дәстурханы билан алурдар мийман,
Шуныңдек ерлери бардур Шымбайдың.

Аның ұаспин язсам қағаз йузина,
Нешше кызлар ара берер өзина,
Көзин түссе қызларының көзине,
Ядыңыздан шықмас ели Шымбайдың.

Тәниц титрар ак йүзларын көргенде,
Ләбин тишлаб, белин кушып турғанда,
Гүлдің нәзик ләбларини сорғанда,
Шийрин-шакар қызлары бар Шымбайдың.

Сайыр етмаға Шымбай елине барсаң,
Жаннети хұр киби қызларын көрсаң,

Бир күнша көринмас мың күн хәм юрсаң,
Қызыл яшыл кийер қызы Шымбайдың,

Перийлар уялар хуснини көрса,
Кеша раушан болур майданда юрса,
Мушки хиди келар янида турса,
Гуландамдек қызлары бар Шымбайдың.

Бәрше елден ағла Шымбайдың ели,
Қызлар бар қылдан ингишка бели,
Сөзлесе ярқырар дүньяның йузи,
Хош қылық, бир сөзли қызы Шымбайдың.

Кийгени лаладур, беллери назик,
Әлида билазук, бармақта юзук,
Хәр бир айтқан сөзи беш йилға азық,
Шийрин сөзли қызлары бар Шымбайдың.

Өвирине тиллә хәйкел тағылған,
Көрген йигитлериниң бағры яқылған,
Геуишине тиллә мыйық қағылған,
Хош қылықлы қызлары бар Шымбайдың.

Кегейлиден суу ағады барк урып,
Суу дигирман айланады шарк урып,
Бир ай сейил берер дәруазлар курып,
Ат көтермес йигитлери Шымбайдың.

Отырған жеринде хәулиси қатар,
Қызлары Шымбайдың садлибе тутар,
Гөззаллықты бир-биринен арттырар,
Шуның киби дәстүрлери Шымбайдың.

Мудам саўбет әйлер саўбет ишинде,
Хәр күн сайыр әйлер язы-қышында,
Әйне шағы он төрт-он бес жасында,
Қара көзли қызлары бар Шымбайдың.

Ол кара шашлары белине түшкен,
Жүзлери алмадек қызарып пишкен,
Өлгенше умытпас белинен кушқан,
Алма йүзли қызлары бар Шымбайдың.

Бир тийреси он төрт урыу дийерлер,
Қыз жауаны қызыл қамка кийерлер,

Көрген йигитлердин иши күйерлер,
Салланып сыйпанар кызы Шымбайдың.

Және бир тийреси қытай хәм қыпшақ,
Қызлары бар узын бойлы, кең кушақ,
Шаш баулары бардур йипектен шашақ,
Сәрүи бойлы қызлары бар Шымбайдың.

Әнди бир тийресин маңғыт-кенегес,
Улуғлар етипдур аңа бир ҳауас,
Гүлли кеуиш кийгенлери зер липас,
Қызыл-жасыл кийер кызы Шымбайдың.

Аршан билән шахри Шымбай арасы,
Анда бардур қыз баланың сареси,
Зия зүлли кашларының карасы,
Қалем қашлы қызлары бар Шымбайдың.

Көрген йигит шахри Шымбай еллерин,
Акылы кетип айта алмас сөзлерин,
Көрсә бийхуш болар айдай йүзлерин,
Шийрин тилли қызлары бар Шымбайдың.

НЕ СӨЗДҮР

Әй яранлар, ярдың васфын сөзлесем,
Қалем каштын карасына не сөздур,
Кесип-кесип қара бағрым дүзласам,
Сийнелерим ярасына не сөздур.

Атыны сорасаң Райхан төре,
Хәр ким ашық болса бахтынан көрер,
Мереке-мажилиске барса ҳар ере,
Аның ақылы данасына не сөздур.

Шаҳри Шымбай ишре екке бир өзи,
Мисли шәмши камар аның гүл йузи,
Өликке жан берер ҳәр айтқан сөзи,
Сөзлериниң мазасына не сөздур.

Райхан пәрий деп қоймышлар атын,
Өңиринде тилла хәйкел манатын,
Сайир етсең шахрин хәмде елатын,
Болған мәнзил меканына не сөздур.

Шың қобызлы қыз-жауанлар саз етер,
Йуз мың әлұан-жилұа бирла наз етер,
Қарғаса қыс, жарылқаса жаз етер,
Хүким қылған патшасына не сөздур.

Йигитлик мудары яздур, қышы йок,
Халық ишинде атасындай киши йок,
Өз ҳалына ҳеш ким билен иси йок,
Тәлим алған устазына не сөздур.

Баяз яздым халық ишине таратып,
Кеше-күндиз аның атын яд етип,
Қызын мунша ҳүрий пәрийзат етип,
Муны туўған анасына не сөздур.

Бул баязды бастан-аяк еткарип,
Халық ишине жайған тегис жеткерип,
Мунша сөзди баяз етип питкерип,
Муны язған молласына не сөздур.

Алтын билазигиң билек талдырмас,
Душману-достына сырын алдырмас,
Хош мидайым ҳеш бир көңил қалдырмас,
Акыл билан данасына не сөздур.

Бир мини йок барлық ағза тәнинде,
Ұаде берсен, күндиз яки түнинде,
Азап шегип қыстың қатты күнинде,
Шеккен жәбириў-жапасына не сөздур.

Қудайым сақласын бәледен аман,
Айралық өмирлер өлимден жаман,
Көзим яшын сыя қылып бир заман,
Язған хатым сиясына не сөздур.

Йолында фидаман мулам акыў-зар,
Бир заман көрмесем болур бийқарар,
Сен мана болғайсаң акыр сәуер яр,
Қалем услаң язғанымна не сөздур.

ГИРИПТАР ЕМДИ

Арзымны ешиткил перийлер шахы,
Жолында болмышам интизар емди,
Бәлки дерем сени палектиң махы,
Кешше күндиз ишим ахыу зар емди.

Бир неше күн болды түстин ядыма,
Сәүмишам мен сени кеуил шадыма,
Енди емлетпесем шу күн дадыма,
Яхты жахан көзлеримде тар емди.

Нешук шад болмайын сен ярны көрип,
Илтифат етпесең халымны сорап,
Узақтан көринип күлимсип турып,
Алдын меннен инан ыктыяр емди.

Нешук сабыр етермен йоктур илажы,
Перийзат әхлийдан алыпсан бажы,
Шахлар сени әйлер басына тажы,
Яне бүгин сенде көңлим бар емди.

Рана дурур йузың қаддиң бәркамал,
Көзлерин шахладур, уашларын ҳилал,
Қудайым ҳаққына бермесин зауал,
Тапмадым сен яңлы сәуер яр емди.

Бурын бир әнтек күн бана яр олдым,
Сонра бир нешше күн интизар олдым,
Бир күн айра түшип патқумар олдым,
Тапмадым сен яңлы сәуер яр емди.

Көк шайы кемзалын түшмиш өзине,
Хәр ким бенде болур айтқан сөзине,
Бәлки сениң хәр бир басқан изине,
Беглер, бегзадилар қарийдар емди.

Өзим хәр жайдаман кеулим сенде дур,
Сендин көңил узмен жаным тәндедур,
Шымбай ишре хәр кимсана сендедур,
Айрықша мен сана гириптар емди.

Көз ушыдан аклы-хушым алурсан,
Бул мениң жанымға отлар салурсан,

Бағрым ашып көрсем хайран калурсан,
Бағрымда мудары от янар емди.

Сорасам он сегизде дейдилер яшын,
Хәм қыялап қарап қақарсаң қашын,
Күлимсип тербеттиң сен мана башын,
Сабрым алып қылдың бийқарар емди.

Бурын халым сана малум эмасму,
Арзы зарын қалай ярым демесму,
Ғамда қалған ярлың ғамын жемесму,
Мен сениң жолында ахыу зар емди.

МЕГЗЕТТИМ

Тәрийпин айтайын, гүл йузли дилбар,
Лали-ләбин бадахшана мегзеттим,
Зұлпына тақылмыш баҳасыз гаўҳар,
Гөя меҳрин зарафшана мегзеттим.

Шамши-камар дерлер сениң йузини,
Қанту-асел дерлер айтқан сөзини,
Жаҳанниң сәрүери дерлер өзини,
Бойың сәрүи хурамана мегзеттим,

Адам нәслимүсаң яки перийзат,
Ақлымны алурсан рангимни барбат,
Кашларын қыйылмыш көзлерин жаллат,
Сөзлеринни шекер-балға мегзеттим.

Мәғәр он төрт-он беш аның яшлары,
Мың түменге арзан алтын баслары,
Хәр жағында сәккиз бурым шашлары,
Йузин мисли тәр ғумшаға мегзеттим.

Ялғаншыда ҳеш дағы жоқ гөззалсан,
Йуз мың әлўан жылўа менен сөзлерсен,
Дилўарлық бабында мисли бұлбилсен,
Йузлеринни мен перийге мегзеттим.

Билакиңде бардур алтын билезик,
Бармақларда бардур тилладан йүзик,
Кашларын қәлемдур, беллерин нәзик,
Бойың сәрүи хурамана мегзеттим.

Жилўа билен қәдем басып йүришиң,
Наз етип қайрылып қарап күлишин.
Бойларыңны Шасәнемге мегзеттим.

Ышқ етип мен яздым сениң тәрийпин,
Айтып ада болмас сениң тәўсийпин,
Ялған емас шудур сениң тақықын.
Қыйылған қәлемге қашың мегзеттим.

Тырнадек йүришли, тоты турышлы,
Қаршыға қуш яңлы бойны бурышлы,
Бүлбилдек хош ҳаўаз билан күлиши.
Лағлы-ләбин зарафшана мегзеттим.

Безелмиш шул дилбар қырмызы гүле,
Зулпы наққашына шашы сүмбиле,
Мегзеймиш ҳаўазы шайда бүлбиле,
Қәдди бойың Зулейхаға мегзеттим.

ЯДЫМА ТҮШТИ.

Бағдан шыққан алма янлы йузиннен,
Айланурман қара наркес көзиннен,
Садаға болайын айтқан сөзиннен,
Аселдек сөзлерин ядыма түшти.

Қылыштайын қыйылмуштур қашларын,
Хинжи дейин тизилмишдур тишларын,
Хәр тәрәпте он төрт өрим шашларын,
Қәлемдек қашларын ядыма түшти.

Бир барна перийзат гүлдер қырманы,
Ышқында пәрўана әйледин мени,
Яд етип тәрийпин әйлейин сени,
Қара қаш перийзат ядыма түшти.

Ышқында мен бир қызыл гүл лаламан,
Әрман билан айра түшиб бараман,
Мен билменем, я күйемен, жанаман,
Қара көз Сарбиназ ядыма түшти.

Нәйлермен айралық пәлектин иши,
Не саўдаға түшер өлмеген киши,

Ашықлар йығлашып ақар көз яшы,
Айралықтың дәрти ядыма түшти.

Мен мудар йығларман ярнын дағында,
Бүлбил сайрар гүл ашылған шағында,
Алма тердим шул яримның бағында,
Алмадек йүзлерин ядыма түшти.

Қарақалпак ишре шығыпты бир гүл,
Йүзлери алмадек, шашлары сүмбил,
Арыз-халым баян еттим өзин бил,
Алма йүзли ярим ядыма түшти.

Таза гүлдек ашылады йүзлерин,
Қашынның астында ойнар көзлерин.
Шеккерден шийриндур айтқан сөзлерин,
Шул сөзлерин мениң ядыма түшти.

Көзге елеслейди мәнзил-мәканың,
Айралықта қалдым болмай имканым,
Йуракда қан толып қалды әрманым,
Қара шаш перийзат ядыма түшти.

АҚЛЫМ ҲАЙРАНДУР

Әй яранлар, бир пәрийнин йузинин,
Хусни рағнасына ақлым ҳайрандур,
Бадам қалағына, наркес көзинин,
Шашми шаҳласына ақлым ҳайрандур.

Гүл йүзи мегземиш алма-анара,
Хәр сурма шекилмиш шашми камара,
Бир баяз айтайын десем шул яра,
Хатым имласына ақлым ҳайрандур.

Перийзатлар ишра екке бир өзи,
Жаныма раҳатдур хәр айтқан сөзи,
Кирлиги канжардур жан алур көзи,
Қашы қарасына ақлым ҳайрандур.

Ярға ашық болған сырны гизнемес,
Аны көрген өзге ярны излемес,
Яманға душ келсе хәргиз сөзлемес,
Әдеп-икрамына ақлым ҳайрандур.

Излесең тапылмас жумла жаҳаны,
Шул перийзат яңды қашы қаманны,
Бир көргенде билур яқшы-яманны,
Әдеп-икрамына ақлым ҳайрандур.

Саккиз ҳариптен пинтер исми-шарипи,
Шаҳри Шымбай ишра йокдур ҳабиби,
Бул баяздан баштан-аяқ тәрийпи,
Сығар-сығмасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарипли „Я“ турыр яндырды бизни,
Хәр ким ықлас етер көрмеге сизни,
Хеш ана туўмады шул яңлы қызы,
Көңил саўдасына ақлым ҳайрандур.

Сорасам он бесте дейдилер яшын,
Күлимсип тербетер хәр лаҳзе башын,
Хәм қыялап бақып, хәм қақар қашын,
Шашми шаҳласына ақлым ҳайрандур.

Баўвар етмес гаўҳаримни қанымны,
Кирлиги қанжардур төкар қанымны,
Хәр сөзине берсем шийрин жанымны,
Етмас баҳасына ақлым ҳайрандур.

Қадир көшесинде анадан туўған,
Хаўазасы жумла-жаҳанға толған,
Көмалға келтирип тәбият қылған,
Ата-анасына ақлым ҳайрандур.

Өзи бир перийзат йок теңи-тайы,
Үстине кийгени ларайы-шайы,
Отырыўы Шымбай мәскени-жайы,
Мәнзил-мәканына ақлым ҳайрандур.

Түнди раўшан етер хусни-жамалы,
Сәрўиге мегземиш қәдди-камалы,
Мадалы түрмели йилек румаллы,
Атлас қамқасына ақлым ҳайрандур.

Шул яңлык перийзат йигитке керек,
Яғлы пәтер, қатламалы нан шөрек,
Саеки мөжәне, нуқыллы ерик,
Палу-шербетине ақлым ҳайрандур.

Ким ана душмандур, болсын гирилтар,
Шул пәрийге игам болсын мадегкар,
Бул Шымбайдың сондай перийзаты бар,
Шымбай қаласына ақлым ҳайрандур.

Ким жәбир етсе ана сабыр етип көнер,
Хәр киси сабыр етсе ойнайып күлер,
Үстинде липасы мын әлуан-дөнер,
Кийген липасына ақлым ҳайрандур.

Фархат болып мен таўларны қазалмай,
Мәжнүн болып саҳраларны гезе алмай,
Шул периге йукса баяз язалмай,
Елнин гаўғасына ақлым ҳайрандур.

Мен истедим көринбеди көзиме,
Я пәтиўа бермей айтқан сөзиме,
Гаҳи келсем, гаҳи келмей өзиме,
Көңлим қапасына ақлым ҳайрандур.

Мен излеппен сиздек шамси маҳини,
Шынмашын, Қытайы-Қотан шаҳыны,
Тыңлайды деп бир бендениң аҳыны,
Арзым битмасына ақлым ҳайрандур.

Яр болмаса заўқы-сапа керакмес,
Бәлки, пәни дунья маған керакмес,
Сизден өзге хеш бир дилбар керакмес,
Арзым етмасине ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи АЛПдур, алим, етмади,
Өзге ярга хәргиз кеўлим кетмади,
Ышқы дәрти йуракимда битмади,
Сийнем ярасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи КАП турур, қайрылып қарап,
Ерте турып зия-зулыпларды тарап,
Мевин бир даўасыз дәртиме ярап,
Дәртим даўасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи САЎ турур, всалин көрсем,
Ядымнан шықмайдур отырсам-турсам,
Лаҳза қарарым йок көрмейин юрсам,
Көңил қапасына ақлым ҳайрандур.

Бир хәрпәи ТҮ турур, таўбе сөзине,
Өзге пәрий көринбестур көзиме,
Ялған деме инан ошбу сөзиме,
Сөзим қатасына ақлым хайрандур.

Бир хәрпәи ЖУМ турур, раўшандур жахан,
Көрген қылғусыдур жаныны қурбан,
Бул айтқан сөзлерим бийшақ бий гүман,
Дәрттиң даўасына ақлым хайрандур.

Бир хәрпәи АЛПДУР, елат излемес,
Пинҳаны сырларын мендин гизнемес,
Мереке-мәжлисте бийжай сөзлемес,
Мехри-ўапасына ақлым хайрандур.

Бир хәрпәи НУН турур, налышым етмас,
Милайым сөзлери ядымнан шықмас,
Билманем ол ярдын хеш арзым питмас,
Баўар қылмасына ақлым хайрандур.

ҚУШАЙДЫ (ОҚШАЙДЫ)

(баяз)

Әй яранлар, шаҳри Шымбай ишинде,
Бир пәрий дүньяға келген қушайды,
Хәр ким көрсе ол дилбарды түсинде,
Көңлине йүз әрман енген қушайды.

Көйлеги дарайы өңри моншақлы,
Басында түрмеси тилла шашақлы,
Бахрамлары бардур алтын шашақлы,
Бир дилбар дүньяға келген қушайды.

Шымбайда Жумагүл қыздың шайдасы,
Журт сораған Хийўалының төресі,
Таза махремдери мәлим сересі,
Алардын зияда болған қушайды.

Сақуда Назлыхан, Шомақта Айжан,
Уйғырда беллидур аты Бийбижан,
Хожели шаҳринде назлы Шүкиржан,
Алардын зияда болған қушайды.

Яўмытта Зияда, шаўдырда Уғыл,
Үргенчте Енежан йүзлери гүл-гүл,
Хийўада Шахсанем шашлары гүл-гүл,
Алардын зияда болған қушайды.

ХЕШ СӨЗИМ ЙОКТУР

Тербенип йүргенде таўыс йүришли,
Тоты қушдек шақалақлап күлиши,
Қаршыға қуш янлы мойнын бурышлы,
Ушып-қонғанына хеш сөзим йоктур.

Йолдашымды йол үстинде қалдырып,
Турдым дәўазада мойным талдырып,
Ышқы отына йурак-баўрым яндырып,
Алған мийманына хеш сөзим йоктур.

Барабилмем десе өзи келмесе,
Мен өзим барыўға хеш ким билмесе,
Барар едим дәўазасын илмесе,
Илип ятқанына хеш сөзим йоктур.

Үйине икки барып тапмадық сизни,
Ялған ўәде билан байлапсыз бизни,
Бизлер хәм көрип ек бир неше қызы,
Мунша болғанына хеш сөзим йоктур.

Кеше мийманым бар болмас демедин,
Яки саған кеўлим толмас демедин,
Бүгин сабыр әйлесин өлмес демедин,
Бул берген пәнтине хеш сөзим йоктур.

Қәдди алып шамдур, беллери нәзик,
Билакта билазик, бармақта йүзик,
Хәр айтқан сөзлериң беш йылға азық,
Перийзатлығына хеш сөзим йоктур.

НЕДУР ГҮНАЙЫМ?

Әй яранлар, ядыма бир перийзат,
Енсе хәм енбесдур недур гүнайым,
Мен муншама кайғу-ғамлардан азат,
Болса хәм болмасдур недур гүнайым?!

Әуелден билмедім анлап өзимни,
Йолларына гирип еттим көзимни,
Кулағына айтқан нешше сөзимни,
Тутса хәм тутмасдур недур гүнайым?!

Өзи бир дилбардур жахан саруари,
Сийнесинде лағли-маржан гауҳары,
Мен өткен көшеден хәргиз ол пәрий,
Өтсе хәм өтмесдур недур гүнайым?!

Мен аңа ажизмен сөйлер сөзлерден,
Көргенде суу болып акмышам терден,
Мәбада шықсам (дус келип) бир жерден,
Йүрсә хәм йүрмесдур недур гүнайым?!

Ақылны лал етти шашми қумары,
Мен аңа бендемен лайлу-ниҳалы,
Мени ол яр өзгелердин қатары,
Көрсә хәм көрмесдур недур гүнайым?!

ПЕРИЙЗАТ

Ая, дилбар, намаз жума кешеси,
Анадан дүньяға келдин, перийзат,
Бул дүньяға келип кетти нешшеси,
Ким яқшы, ким яман билдин, перийзат,

Қайсы күни көрдим айдек йүзлерин,
Шул күни тотия қылдым излерин,
Қылық етип қашың билан көзлерин,
Ханжар билан бағрым тилдин, перийзат.

Сен бир қызыл гүлсең алғым салыпман,
Бир кеса шай өз қолыңнан алыпман,
Әдеп-икрамына ҳайран қалыпман,
Мениң ақыл-хушым алдың, перийзат.

Хүсни рухсарина телмирип көзим,
Янында ол турып билмедим өзим,
Көңлимде бар еди бирнешше сөзим,
Айтпайын бәрини билдин, перийзат.

Сен ерурсаң мениң сәуғили ярым,
Хәм алма—анарым, паслы-баҳарым,

Йурсам мадарым йокдур қарарым.
Туқанмес саудаға салдың, перийзат.

Өзге ярдың хәўсесинен кеширдин,
Алтын кесе билан шарап иширдин,
Сонра янған папысымны өширдин,
Бир лаҳза янымда болдың, перийзат.

Хәм арап ашапте йок теңи-тайың,
Шаҳри Шымбай иши меканың-жайың,
Нешше айам екен өткен дәўраның,
Бәршесини ҳайран еттиң, перийзат.

Құлимлеп сөз айтып игилтип башың,
Хәм қыялап бақып қақарлар қашың,
Сорасаң он сегизде дейдилер яшың,
Сен яна камалға келген, перийзат.

Хәзер урсам хәмме жахан елтирер,
Тахыйқ дилин гүман жақты елтирер,
Бәлки яқшы билан яман елтирер,
Бийгүна қаныма қалдың, перийзат.

Писте даханынан шийрин бал ақар,
Қайырылып бир баксаң әлемди яқар,
Нешшелер телмирип йолына бақар,
Шымбайда бир өзиң болдың перийзат.

Мәжилисте отырсаң нешше қыз билан,
Хеш бири барабар келмес сиз билан,
Яки елли билан, йукса йуз билан,
Ортасында ташып-толдың, перийзат.

Насип булиб бир күн мана яр болсаң,
Бағ ишра ашылған далазар болсаң,
Бир нешше сөз дедим миннетдар болсаң,
Күлип жууабынды бердин перийзат.

Қайғуулапма мениң дашту-ығбалым,
Хәм яна йешиткил бул арзыу-халым,
Енди улсам мойнындадур обалым,
Бийгүна қаныма қалдың, перийзат.

КЫЗЛАР КОСЫҒЫ

Такия тиктим зингер машин ийнеси,
Кеше кеткен шул ярымды сағындым,
Ярымнын жок еди хасла гийнеси,
Кеше кеткен шул ярымды сағындым.

Сырқырайды аккан суўдын сағасы,
Менин ярым дуйым журттын ағласы,
Мэрт екен деп айтып едим бир сөзди,
Нэмэрт екен, пай, занғардын баласы.

Кегейли бойына барғым келеди,
Өткенди-кеткенди көргим келеди,
Садаған болайын, гүл йүзли дилбар,
Салланып алдында турғым келеди.

Кегейли бойында ак гүл питипти,
Ак гүлди аралап ярым кетипти,
Яман екен Кегейлинин бойлары,
Яш ғана ярымды ҳайран етипти.

Жамғыр жаўса ерлер бош болур,
Ярым келсе қапа кеўлим хош болур,
Уәдели яр уәлесине келмесе,
Қара көзим толып турған яш болур.

Жамғыр жаўса ҳөл болады көшелер,
Бир бала йығлайдур, жаным шешелер,
Ашық мазасын татқан йигитлер,
Түн уйқысын төрт бөледі кешелер.

ОЛ НЕГЕ ДӘРКАР

Яранлар, дуньяда шани-шаўкетин,
Бир сәўер яр болмай ол неге дәркар?
Жер жүзин толтырса хәм дунья—малын,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар?

Хаўада қаршыға, лашын, зақшалар,
Ер йүзинде алтын—гүмис ақшалар,
Хаўли-хәрем билен бағы-бақшалар,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Партаўсыз алаша қатма—қатларын,
Маўыт шекпен және нешше затларын,
Жорға жүрмел билен бедеў атларын,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Былғарыдан кийсең мәси-кеўишни,
Ғаш етип жаҳанни билсең хәр ишни,
Бәлки, сен яз етсең хәр келген қышны,
Бир сәўер яр таппай ол неге дәркар.

Кийсең әребиден қара шөгирме,
Белине бағласаң мадали түрме,
Хәр күни әйлесең көзине сүрме,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Кисе-қойнын қағаз ақшаға толса,
Бәлки, сыймай толып-ташып төкилсе,
Ишкенин хәмийша қант-набат болса,
Бир сәўгили ярсыз неге дәркар.

Либасларын болса атлас-қамқадан,
Жесең, хәр күн алма, әнжир, анардан,
Сархаўыз қаздырсаң аўуел бәхәрден,
Бир сәўгили ярсыз неге дәркар.

Гунгара пеш курып, өжире төсетсең,
Айда нешше яңиқ чайды босатсаң,
Күнде нешше гелле қантты усатсаң,
Бир назлы яр таппай ол неге дәркар.

Қолынды үйретип беш атар атсаң,
Кеште рахатланып төсекте ятсаң,
Дунья гезип кеўил йошын молайтсаң,
Бир назлы яр таппай ол неге дәркар.

Фархат киби таўға урсаң ташыны,
Күн киби әлемни етсең раўшаны,
Бағы сархаўызы, гүли-гүлшаны,
Бир сәўер яр таппай ол неге дәркар.

Ителги, сунқарға кийик алдурсаң,
Арғымақ ат шаўып йуртны қалдырсаң,
Минаққашлы көшки—хайуан салдырсаң,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Шахсына хайуана ойдырсаң накшы,
Жипек ғалы-гилем төсетсең якшы,
Сазенде-төенде айттырсаң бақшы,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Жипек малалыдан байлатсаң белди,
Бағы-бақшаларға шаптырсаң шелди,
Журтка аға болып сорасаң елди,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Паяндоз төсетсең йүрер жолына,
Ел пәрүана болса сағу-сопына,
Бәлки, дүнья малды алсаң қолына,
Бир сәуер яр таппай ол неге дәркар.

Әгам дәулет берсе сениң дәстие,
Гүргенли шал шекпен кийсең үстие,
Хәр ким бенде болса қадди—дәстие,
Бир сәуер яр таппай ол неге дәркар.

Қазба мақпал тақыя кийсең басыңа,
Бир неше жигитлер келсе қасыңа,
Қанту-набат қоссаң ишкен асыңа,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Әлемни шад етсең жекке бир өзин,
Дури-ғәуһар болса хәр айтқан сөзин,
Қаранғы көшени яқтурса йүзин,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Арық ақсақалға арна қаздырсаң,
Ақсақал—болысқа бұйрық жаздырсаң,
Аты-хауазанды журттан оздырсаң,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Мың әлұан ашылған гүлшанның гүли,
Бағларда сайраған шайда бүлбили,
Арғымақ ат минсең бәлки дүлдүли,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Алтыннан қынапты қылыш бағласаң,
Душпанлардың йүрек-бағрын дағласаң,
Бұл дүньяда қанша йүріп шағласаң,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Уалыға-кишиге берсең жауабы,
Дүнья малдың хеш болмаса есабы,
Цишмада қабабы хәмде шарабы,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Үстие камқадан жана тон кийсең,
Гезип нешше-нешше шәхәрлер көрсең,
Суу орнына шекер-шарбатлар ишсең,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Бағлардан терсениз алма, анарны,
Сайыр етип таркатсаң кеуил кумарны,
Дүньяда табылса кеуилде бары,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Дәрьяларға шығып параход минсең,
Жәхәнди айланып хәр жерди көрсең,
Душпанды мат етип, досты күлдирсең,
Бир сәугили яр таппай ол неге дәркар.

Аға-ини сизге қол-қанат болса,
Астына мингениң қаназат болса,
Үстие кийгениң хасыл зат болса,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Бұл дүньяда қанша дәуран сүргениң,
Йуртма-йурт ғашт етип жақан көргениң,
Сөзимнің хасылы тири жүргениң,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Бай болып дүньяда толып-тасканың,
Мамық төсек, темир кәтте жағканың,
Тақта бәнт, дүканда тауар сатканың,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Фархаддайын пүгин тауды қазсаң хәм,
Күнде нешше қағаз баяз язсаң хәм,
Қайғы-әрман билан қанша азсаң хәм,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Искендердей жердиң жүзин алсаң хәм,
Хәр күн жетпис еки нама шалсаң хәм,
Нешше дәрьяларға көпир салсаң хәм,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

Әндәмнің көк темир жау-жарак болса,
Мәртебең кушбеги хәм инак болса,
Астына мингенин арғымак болса,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар,

Кәба тауабына сен болсан хажы,
Бәрше саудагердин сен алсан бажы.
Шах болып басына қыстырсаң тажы,
Бир сәугили ярсыз ол неге дәркар.

БАЯН ӘЙЛЕЙИН

Жигитлери ұатан ушын бас берер,
Жауды көрсе манлайына тас берер.
Досларына кеулин ашып ас берер,
Мейли ұазыйпасыны баян әйлейин.

Колхозшылар пахта егип жүрипти,
Шигит сеуип арба қосып жегипти,
Ғайрат қылып иске көзин тигипти,
Буннан пайдасыны баян әйлейин.

Қарақалпақстан шәхрине кирсен,
Жақсы хызмет қылып мийұасын жерсен,
Хәр адамға мың манат пул берсен,
Жетпес бақасына баян әйлейин.

ЖАҢАБАЙ ҚАРАТАЙ УЛЫ

(1890—1926-жж)

АКСҮНГҮЛ

Аксүнгил дейдилер сениң атыңды,
Қазаяклы дейди қаслы-затыңды,
Алтынға қаплайын айтқан гәлинді,
Мүбәрек жамалың көрдім, Аксүнгүл.

Қайрауда байланған жекке газ едің,
Әдиүлеген бир елаттың назы еді,
Хожамурат ақсақалдың қызы едің,
Мүбәрек жамалың көрдім Аксүнгүл.

Аксүнгүлдің он жағында ошағы,
Селкилдейди түрмесиниң шашағы,
Мың тиллага арзан дейди қушағы,
Мүбәрек жамалың көрдім, Аксүнгүл.

Қара терен, урықлыны жайладың,
Алдыңа алпыс мал салып айдадың,
Бир ауыз сөзіңе бизди байладың,
Мүбәрек жамалың көрдім Аксүнгүл.

Атын Аксүнгүлді, ақсақал қызы,
Айнадан тынықдур сийнеңнің жүзі,
Яр егпеге қабыл әйледік сизді,
Мүбәрек жамалың көрдім, Аксүнгүл.

Алла несип салса-аларман дедім,
Ұаде еттім айланып келермен дедім,
Йокса әрман менен қаларман дедім,
Мүбәрек жамалың көрдім, Аксүнгүл.

АЙЖАМАЛ

Айжамал қыз ақмаяның үстінде,
Қос билезик барды аның дәстінде,
Нешше жигит жүрер аның қәстінде,
Жанымнан жуұдырлап өтсең, Айжамал.

Айжамал қыз әйне он бес жасында,
Мың тиллалық түрмеси бар басында,
Жәллат киби жан алмақтың қәстінде,
Жуұдырлап жаныма келсең, Айжамал.

Айжамалдың бийик екен өкшеси,
Гүл болып ашылар жүрген көшеси,
Перимекен аның туұған шешеси,
Жаныма жуұдырлап келсең, Айжамал.

Айжамалдың буұын-буұын бармағы,
Әдеп билән оғырмағы-турмағы,
Қытай екен ол пәрийдің жарнағы,
Жанымнан жуұдырлап өтсең, Айжамал.

Пашшайы тақыяң бар кийген басында,
Бұлбұл болып сайрап тұрсам қасында,

Саған ашық болдым он бес жасымда,
Жаңғырлап жанымнан өтсең, Айжамал.

„Шатыраш көйлегің бар игри лизиннен,
Сууға барсаң мен барайын изиннен,
Зулпыңды қайырып өпсем жүзіңнен*
Жаныма ләззет бер, жаным Айжамал.

Босаға борлатып боз үй тиктирдің,
Шанарағын сом алтыннан соқтырдың,
Үзиклерін ушығадан жаптырдың,
Ишінде тауланып жүрсен, Айжамал.

АРЗЫГҮЛ

Атаң күйін, енен кепе қытайды,
Хәр кимге бір усыл берген қудайды,
Өңге қыз жұлдыздур, сен хәм бир айды,
Он төрт кешесінде көрдім, Арзыгүл.

Атаңыз аталық, атың Арзыгүл,
Тиллерің зибандур, йүзлерің гүл-гүл,
Женгеніз Қатийра, сиңлиғиз Айгүл,
Иуп атка жүк болар назың, Арзыгүл.

Торы аттың басына дорбасын илген,
Шығайын дегенін усыннан билген,
Шәйнек жибергенге он тилла түйген,
Сақыйлық, билгишлик сенде, Арзыгүл.

Жалғыз үй отырдың Тағжапты бойлап,
Хәр иске қол қойдың нәмәртлик ойлап,
Бир нәкес кетипти басынды байлап,
Сол исине хайран қалдым, Арзыгүл.

ДОСЛАРЫМ

Әй яранлар, кулақ салып тыңласаң,
Қалай болды бастан өткен дәураным?
Сөзлерімди халайықлар тыңласаң,
Ауыр ис жаным батты, досларым.

Бола алмадым көп оқыған қарыя,
Хәргиз ислерімде болмай жәрия,

Еситлес кулаққа сөзлерім зая,
Ишимде көп әрманым бар, досларым.

Бул дүнья не болды, кеш бар, ерте бар,
Баяр бәрха деди — „Иске ғайрат сал“
Тассын деди жылдан-жылға қырманлар,
Жилигимнин майын сорды, досларым.

Халқым атандырды Жанабай палуан,
Шакалап ербийсем күнде жүз әлуан,
Хәр күн отырыспа, тойда қыз-жауан,
Айт, мереке қол усласқан, досларым.

Атын айтсам, әкем аты — Қаратай,
Әлиүлеп өсирген анам Алынай,
Елим алтын бесик, тәнде жанымдай,
Тилек бәрха сизлер менен, досларым.

Халықты талаған Баспай қарақшы,
Халықты теспей сорған порхан, шырақшы,
Парқын билиң кимлер жаман, ким жақсы,
Әлхаббызды қудай урсын, досларым.

Душпан менен жекпе-жекке алысып,
Қылыш урып өткір найза салысып,
Ереңлер қолласа бирге шабысып,
Шығатуғын күнлер қайда, досларым?

ҚАЗЫ ИЙШАН

Яранлар, еситиң жалған еместі,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан,
Хеш кимсе қазыдай болған еместі,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир неше сөз бенен айтарман тақлап,
Және дийқан туттың қолында сақлап,
Еки жигит жүрер көзи алақлап,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Дийқаншылық еттиң, егин ектирдің,
Дөңин алып ой жериңе төктирдің,
Хәр түрлі тухымнан дақыл септирдің,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан,

Ала бәхәр сен қостырдың арбанды,
Сәскеде келтирдің сұйық жарманды.
Айында көрмедік майлы сорпанды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қазы ийшан, сақлапсаң бір бөлек газды,
Аш болып дийқанлар жүрегі сазды,
Қатыны көпшилик, еркегі азды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Дийқаншылық ектирдіңіз бәхәрден,
Қатынларын жалшытпады нәхәрден.
Түр деген бір с-за келді сәхәрден,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сархауыз жағасы катара терек,
Түсликке бергенің шаппаттай шөрек,
Дийқан бийшараға шийрин жан керек,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ақтубаның аққан суы ылайды,
Екі дийқан бір қосылып жылайды,
Қазы ийшанға шатқан бизді қудайды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сархауыз бойында шалқып отырдың,
Дийқанға тәп беріп жекирініп турдың,
Мийнет жалшыники, рәхәтин сен көрдің,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қазы ийшан, минесең әреп ақша атты,
Қатынларын дийқанларды қаксатты,
Тилин татлы болса да жұмысын қатты,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Арба менен бердің ала ябыны,
Биз билмедік ол ябының табыны.
Тыпырлап атқан соң алдық қамыны,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сереке сейисін атың таплайды,
Сыдық мәхремнің сизді жақлайды.
Әмет балаң не себепті боклайды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир ат арнап қойдың той болса сазлап,
Ұақты байрақ аларман деп аз-азлап.
Жалшылар сырласар ботадай бозлап,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ақтубаның ортасы атау қумшықты,
Хаялларын бір-биринен сум шықты,
Жай салдырып жылда үйдирдің балшықты,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Байрақ атын минсең ол да сенде бар,
Қырық, отыз жыл хәмелдарлық кимде бар,
Тек шықпаған жалшы жаны тәнде бар,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Жыра-жыра Ақтубаның саласы,
Көкке жетер дийқанлардың наласы,
Ойласаң, бизлер де адам баласы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Той болса үлестен аларсаң пайын,
Юсип дәсе белли отырар жайын,
Жалшыларға өткен күні уғайым,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бай баласы жаллық маңғыт дийермен.
Дәртим айтсам ишим жанып күйермен,
Сеніндей ашкөзді дүньяда көрмен,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Әкен Нәдир суұпы, сен болдың қазы,
Дүнья дузағына қурдың таразы,
Сүйгилик жаныңда сәубеті-сазы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қай елде дау болса—алар хақын бар,
Зақылдап сөйлеген тил хәм жағын бар,
Ант пенен дүғаға қыстар ұағын бар,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сүйгилигің бір дизеге қондырып,
Ерсилі-қарсылы сөзін дөңдиріп,
Жалшы бийшараны ашқа көңдиріп,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Куўраған ағаштай ширик исиңиз,
Дийқанларға жаман түсти жиниңиз,
Қыйын болды бизиң көрген күнимиз,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Тындармай айдаттың бизге арбанды,
Еки теуип бир қыршыттың салманды,
Қайтып көрсетпегей сениң қаранды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ақтуба көлиңиң бардур қамысы,
Турмыстан сөз айтсам боларсан ҳәси,
Бизге ҳеш гәп саған болар намысы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Думан қала ялы терегиң барды,
Өзине исенген дәрегиң барды,
Өз алдына жеген көрегиң барды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ашшының, душшының тарттырдың зарың,
Көзиме көрсеттиң дүньяның тарың,
Жаман өтті бизге еткен хазарың,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир қайық соқтырып салдың пишенге,
Нәпсинди ашып ийе болдың дүз-кәнге,
Тамақ бермей көмегине келгенге,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Саған дийқан жүрди палуан Жанабай,
Көрген әндийшесин айтты бир талай,
Адам тутар болсан ҳеш ким жоламай,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

ЗЕРГЕР

Атың Жумамурат, ҳаслың тамғалы,
Берекет таппадың зергер болғалы,
Питкермедин аманатты алғалы,
Ант ишип өтирик сөйлейсең, заңғар.

Әкен жүр үйінде қарызыңды төлеп,
Өлгенде қоярлар гөринди бөлек,

Қосыққа шығарып қылайын хәлек,
Мудамы өтирик сөйлейсең, заңғар.

Шешен сени мыррық күни тууыпты,
Әкен сени бийзар болып қууыпты,
Көрген адам ҳақым бар деп бууыпты,
Мудамы өтирик сөйлейсең, заңғар.

Әкен Аллақ оның баласы сенсен,
Халық жек көрди бөлек қояды өлсен,
Шыққанда гөриннен тепкилеп көмсем,
Гер қысып майданда каларсан, заңғар.

Зергер болып хәр бир исти ойладың,
Дүқан ашып төртиншини жайладың,
Бул ауылда кемпир-ғарры қоймадың,
Мудамы өтирик пенен өтерсен, заңғар.

Мәтжар баққал дүканына пул берип,
Әке-шешен есигинде күн көрип,
Алып кеттиң жалғыз көрик өңгерип,
Мудам өтирикти сөйлейсең, заңғар.

Қарамадың тарлан ябы терине,
Қашып келдің Ешбұғаның елине,
Дозактың түтине урар бетине,
Мудам өтирикти сөйлейсең, заңғар.

ДӘРБИЙКЕ

Хайт болса минесен гүл мыйық арба,
Астына жеккениң сары төбел жорға,
Қулағыңда зергер сокқан бар сырға,
Жипек шашбау қолдан кетти, Дәрбийке.

Шақыртылып бардың Дошан баксыға,
Шашбау жойтты деген атың жақсы ма?
Ең болмаса бир-еки күн таксан-а,
Жипек шашбау қолдан кетти, Дәрбийке.

Дәрбийкелер кара талдың астында,
Мамыт бала Дәрбийкениң кастында,
Екинши Хәкимнияз оның дәстинде,
Жипек шашбау қолдан кетти, Дәрбийке.

АРЫҰХАН

Арыұхан боласаң екеудің бири,
Кетпей ме сол ұақта жүзіңнің нуры.
Болар алты батпан жағанның кири,
Сол ұақта ядына түсер, Арыұхан.

Кәлдің жарасығы дууделгі қайық,
Ата-анан қалды сениң мунайып,
Сол испеди енді саған ылайық,
Сол ислерің айып болды, Арыұхан.

НУРЫМБЕТ МАҚСЫМҒА

Мақсым ийшан пияз урлап,
Үйіне қайтты зырлап,
Сорлы кемпир қалды шырлап,
Айып болды, мақсым ийшан.

Мақсым ийшан, куұрама,
Урлық пиязды туұрама,
Өзіңе дурыс бола ма,
Айып болды, мақсым ийшан.

ЖИБИН ШЕШИП ЖИБЕР

Көзинің ирнін урқан сабақтай,
Арқасының курты майда шабақтай,
Урсаң сес береді гөне қабақтай,
Жибін шешіп жибере бер бул атты.

Жүреді бул ат шығырға ылғап,
Палакпан сыпетте куйрығын былғап,
Екі көзі тан жулдыздай жалтырап,
Жибін шешіп жибере бер бул атты.

ЯРАНЛАР

Урыұдың гүбидін, атың Нарбайды,
Табағың сынбаса кеудің тынбайды.
Табағым сынды деп балаң жылайды,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Балық майын қойып едің тындырып,
Пышақ пенен урдың шетін сындырып.
Сындырдың деп хаялыңды бүлдирип,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Бул табақтың аты — тостаған, қырма,
Ишине куясаң бир шайым жарма,
Табақ соғатуғын устаңыз бар ма?
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Табақты соқтырдың ақ тал ағаштан,
Сүйегін алдырдың жек-жат нағаштан,
Табақты сындырдың урып билкастан,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Табағыңның бир аты бар тостаған,
Майы төгілген соң табақ бос қалған,
Тостағанға Нарбай пышақ таслаған,
Табақ сынып ұайран болды, яранлар.

Хаялыңа гижинесең бакырып,
Сыртта жүрген адамларды шақырып,
Табаққа қыйналдың, жора, ақ урып,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

СӘПУҰРА ЖАЙЫЛБЕК ҚЫЗЫ

(1892—1916 ж. ж.)

КӨЙЛЕК

Көк көйлегім тозғаннан соң,	Тулымшағым өрилмейди,
Гөне болып қалғаннан соң,	Өрмеге қолай келмейди,
Түрлі жамау енгеннен соң,	Жаман-жақсы ким билмейди,
Киймей жүрмен намыс етип.	Кеуіл өсип иркілмейди.

Апам шарық ийирип атыр,
Келепли жип толып атыр,
Бүгін бөз жууырып атыр,
Көйлеклик бөз тоқымаға.

КУҰЫРШАК

Кууыршағым шытак тақтым,
Ойнайын деп үйден шықтым.
Ойнағандай жолдас таптым,
Аймереке жубай болды.

Кууыршағымның аты Гүлим,
Кайсы сөзге шүлжиң тилим?

Бұл қосықты айтқан жолым,
Айпаршаның хайуанкасы.

Кууыршақ шашын майлады,
Биреуін күтә сайлады,
Сайлап болып ой ойлады,
Жубайына көрсетпеге.

НЕГЕ?

Шарық ийирсем дус келеди,
Сәхәл табы пәйик неге?
Тусақама теңлеспей тур,
Орау жағы бийик неге?

Зейин етип тап өз мининди,
Биреу айтпай тап жөнинди,
Сақлап өткіз жас күнинди,
Қайғы-хәсирет, күйик неге?

Адамның әжеп пейли бар,
Қай биринің кен пейли бар,
Турпайысы, әбжили бар,
Тегис емес, түрли неге?

Тегис жүре алмас шағласып,
Бири тийсе, бири ағласып,
Байды көрсе қыйпақласып,
Қай биреуі пәйик неге?

Ишінде дәрт, сырты түтін,
От жақсаң да шықпас түтін,
Биреу көре алмай жүрсе күн,
Ол бирине күйик неге?

Бир-биреуіге аяқ салмақ,
Болған сайын өзі болмақ,
Таздың ғәрези бизди алмақ,
Айналады кийик неге?

Хәр жаздың бир қазаны бар,
Хәр түннің бир азалы бар,
Адамдықтың не саны бар,
Мунша азап, бүлік неге?

Сәпуұра дер: сөзлер жазып,
Кетпедің бе жолдан азып?
Сөзди сонша тийген қазып,
Айтып тұрсаң жүйрік неге?

ОҚЫҰ

Оқып турмыз күнде келип мешитке,
Бала, намыс екен қым қалса шетте.

Жазылған тақтаға хәмме сабақлар,
Оқыушылар барып оқып ардақлар.

Әлип десе жумнан хақығға дейин,
Әлиптен оқыдық та далға дейин.

Тағы түстик сабаққа қайта бастан,
Оны хәм оқый бердик әстен-әстен.

Әлипте жоқ, бе де бир ноқат болар,
Те де еки, се де үш ноқат болар.

Оны хәм оқыдық бастан аяққа,
Оқыу бил деп, молла тутар таяққа,

Бийсен бе, бийасин-бе, бийатур-бо,
Тийсин-те, тийисин-те, тийатур-то,

Муны хәм бир қатар шықтық аяқлап,
Әлипке қайтадан түстик жалақлап.

Еки үтир, еки үстин, еки астын,
Илаж барма, оқыдық қайта бастан.

Қыйын екен, кәйтсек те оқып өттік,
Оқый-оқый барып әбжетке жеттік.

Не дер әбжет, не дер хәббез биле алмай,
Ежеси, сүреси хеш бири қалмай.

Қашан әбжетти шықтық, болды алты ай,
Бәхәр болды, тарқадық ойынға жаздай.

Жазында бос болып, ойында жүрдик,
Болып гүз, жыйналып мешитке келдик.

Мени салды быйыл гүз әпгийекке,
Сүре емес, исим түсти ежекке.

Қыйын болса—хәм оқыдым, билим алдым,
Оңайласты бир азырақ дем алдым.

Он жыл оқып суұпы кітабын,
Наұайы, шар кітап шықтым тамамын.

Саұат аштым, үйрендим хат жазып,
Кимселер айтты буны маған азық.

Нашарға оқымақ ылайық емес деп,
Шығарды, оқып қазы болмас деп.

Қылар едим және оқыуға талұас,
Илаж бар ма, дедим, енди болмас.

КЕРЕК

Акыллыга бийлик даўа,
Бийақылга шырай керек,
Алағайым болсын-болмасын,
Алғанға толған ай керек.

Жигитке дос болсын жанан,
Акыл хуштан зия-заман,
Зейни өткир, шийрин зибан,
Бир түрли шын жубай керек.

Дурыс жүр жолдын хағына,
Шаң түспесин қабағына,
Қызлардың-әм ақмағына,
Маллы ғана жас бай керек.

Еки жакта болмаса мун,
Өмирдин жолы болар он,
Бул ҳал еки адамға тен,
Кеўиллери жайма-жай керек.

Қыянаттан таза болсын,
Өзи хәм азада болсын,
Иштен туўған дана болсын,
Пайытын гөзлер қолай керек.

Бул ҳал өмирдин бөлеги
Сәхәдәттин ең кереги,
Ашық мақсеттин тилеги,
Ауыллары сыбай керек.

Ғаўға болса ҳезин болмас,
Менменнин сиз-бизи болмас,
Басқа менен сазы болмас,
Сәўбетлес, жолдас сай керек.

Хәр ким өз намысын ақлап,
Орнынан кетпестей ыслап,
Жайы келсе, әдеп сақлап,
Төменгилерге ырай керек.

Коршаған ўағы думанның,
Ыскырган ўағы сыранның,
Сөзге түсинбеген жаннның,
Өткен өмирине „ўай“—керек.

Бардың гүйи апақ-шалақ,
Жоқтың гүйи жалақ-жулақ,
Хәмме күтер татлы тамақ,
Кәрежет ет, май керек.

Билген адам таўып сөзлер,
Хәр ким өз абырайын гөзлер,
Жарлы байғус тамақ излер,
Байға сондай малай керек.

Балықшыға керек шолың,
Аў, жылым, қорғасын, қалың,
Бир болмас талаптын паркы,
Өз исине қолай керек.

Душпанларын күлдирместей,
Биреўге өзін алдырмастай,
Арықлығын билдирместей,
Ийтке де бийик ағырай керек.

Сәпуўра, қәлем түт, хат жа,
Орны келли, шығар ҳаўаз,
Биреўге мол, биреўге аз,
Бизге шыннан абырай керек.

КАЗЫ МӘҰЛИК ПЕНЕН СӘПУҰРА ҚЫЗДЫҢ АЙТЫСЫ

сәпуўра

Қазы Мәўлик тәрийпинди ешитип,
Ғайыбана дослық изҳар әйледим,
Дослық рабитасы мәккем болсын деп,
Бир нешше саўалым тайяр әйледим.

Тилиң бурра емиш хәм өзин молла,
Кәддин зибә емиш, гүл йүзин рағна,
Молла Әжинияз яки Күнхожа,
Шаўла деп ешитип афкар әйледим.

Ақлыңды имтихан егмек иследим,
Мақсетке хат билан етмак иследим,
Маҳек ташқа зерни сурмак иследим,
Данышын билмекни зинҳар әйледим.

Он сегиз яшымда болып мәўсимим,
Нешше ай, нешше күн болып мәўсимим,
Нешше саат екен еткен аямым,
Бир нешше даҳика қарар әйледим.

Он еккиден берли саўмы салатым,
Айда болды қаза болмай таатым,
Алты йылдан берли бойлы алатым,
Хак ырзасы ушын сана әйледим.

Алты йылға намаз саны нешшедур?
Раҳаты, тағбири бари нешшедур?
Мақтубы нешшедур, шаҳри нешшедур?
Хәмме тауасыбын тақрар әйледим.

Баний адам нешше күнде дем алур?
Саат дақиқада нешшеден келур?
Он сегиз сәнеде нешшеге толур?
Жамисин билмеге кумар әйледим.

Бу сапар саўалым етти муқтасер,
Жаўабына қарап болдым интизар,
Бу хат нәзерине болсын сазаўар,
Илтипат ет, сени хошяр әйледим.

Зарбына тарабына қарап язарсан,
Гә өзін билмәсен, сорап язарсан,
Кулласы, бир ҳәптеде жуўап бересен,
Рәҳимим уйқыдан бийзар әйледим.

Барабий не қыял болды көрмейин,
Сөзлеспей, сынаспай сырлас болмайын,
Қыз Сәпуўра анша паркын билмейин,
Сырым айтып нешше әшкар әйледим.

Капқалып, зам қылып, хемзат қаб я мубарек,
Мәламеттың мийым алып, будын опа мубарек,
Далалаттын дал алып, шарму хая мубарек,
Далалаттан оу алып, далдын дауа мубарек,
Бул исмли йигитке сана болсын мубарек.

Тәрийпинди язмақтың қалдым хайран ишинде,
Әшқара сырын йок, бәлким, жәхән ишинде,
Бир хат яздым өткен айдың ишинде,
Хеш хабары болмады толық айдың ишинде,
Уақтында болмай хабары, көңлим хайран ишинде.

Ки бир суўын етти, мәгәр, я болмады ышқында,
Итибар етемдиге дедиң мунша мубарек,
Хәсрәт дәрдинен әман кимсе отқа күйеди,
Пәсти қыя қабары кимнің көзин ояды,
Тәкаббырды қудайым дәрғайында қоймады,
Пәрий қарап аларны қоймады да сүймейди.

Инсәты илт шақтыға әжжи ара мубарек,
Зейин етмейин десем тәртибин екке захар,
Сен билмеген хәнер йок белли иште маханур.
Пикирин гәрлапта қалды, раҳим кетмейин қарыр.
Қыз Сәпуұра билмесең ақлың әлбетте қасыр.
Ақый яңлы келиссин етсин куда мубарек.

ҮШИНШИ САПАР

Қазы Мәўлик, гар йүзини чара урса,
Болурму барине барабар енди.
Хақ дейип қудайың бир-биридан айрылса,
Сен хәм өз жолына барабер енди.

Нашар айтты дийип көңлиң қалмасын,
Сөзин билген кәдирданлар тыңласын,
Бәрін баяз егтим мақпу қалмасын,
Риште дизейин көребер енди.

Бир-еки нұсқадан атыңды көрдим,
Тәким шейит зада-затыңды көрдим,

Еки-үш ерде язған хатыңды көрдим,
Деген нәзик беден исмиң хәм енди.

Бирге ошул мактуплердин кошудур,
Дийдим нурпа аңлы әжеп хош кәлип,
Имтихан етмекте анда хуш келип,
Дедим үш саўалға арабар енди.

Хат йузиндан Ага-Йунис хәм кетти,
Келип бизге хәм көрген билгенин айтты,
Дәдим неме деди шуны пәм етти,
Ол деди айтайын тура бер енди.

Хат алып бир неше сөзлер сөйледим,
Сәпуұраны көп ишинен изледим.
Мураппаш катын дийип гөзледим,
Мехим өзін ойлап билебер енди.

Гә шекип, гә сынап, гәхи мақтады,
Гәхи хайран болып сөзден тоқтады,
Хесабы отырды аның шықмалы,
Қудайым бендене хафа бер енди.

Тәўбе егтим аңша болдым пушайман,
Жайық таппай хат жазыппан бийгүман,
Хатымны қайтарғыл жолыққан заман,
Қадым саналықты барабер енди.

Әжеп бир саўдалар түшти басыма,
Сайыл болып қайта келдим хушыма,
Дедим сөзин ялған келме қашыма,
Қыс етип деди куда бир енди.

Бир табырмыс ақыл данышпан сорап,
Азада бәрисі қыйлын қыдырып.
Базар ишин қыдырып, көшеде жүрип.
Өз теңинди тауып алабер енди.

Пәхим еткен қызлардың барары барму,
Елге келген ғайып яки сайып төрему,
Базар бармақ бизге раўан боларму,
Қәлеген мийўанды теребер енди.

Жуўабың азиз болса саўалың үзир,
Үзир болса кеширмес бәрше нұксаның,

Бизин карам зият көрмес заманын,
Мактанышлык емес билабер энди.

Агара билдирдин аклын яшундур,
Пурсатын кандай, пәмин нешикдур,
Сырын изхар атына хын нешикдур,
Маламетке қайыл бола бер энди.

Бердибай сәнепте турған нушк едим,
Хәр мушкил исте айттын ҳакара энди,
Бийтаратлар түнде исимди жайдым,
Мәўлен, бул дәрдимди даўа бер энди.

Ярап өзін сақлайын әлеп қылма,
Гәр кеширгил юзимга урма,
Сәпуұра назимни билмей гәп урма,
Кәте сөзле десем пана бер энди.

КАЗЫ МӘҮЛИКТИҢ СӘПУҰРА ҚЫЗҒА ЖУҰАБЫ

Ая дилбар саўалынның жуўабы,
Хәм оқып ешитип тәкирар әйле,
Ката болды, я билмедим есабын,
Хатасыз не әрур хута әйле.

Инсанды нышандын қалый демегил,
Сөзлемек хәр кимнин халы демегил,
Шигин данасыны халы демегил,
Зергерге зер таўып қарыйдар әйле.

Сабырды „саг“; алып сапаға еткер,
Пыракың „пе“ алып панаға еткер,
Ұаслуйдан „ўаў“ алып опаға еткер,
Яки бизин ҳижраныңда яз әйле.

Рамазандың „ыр“ атсан көринеди,
Хаўастан „хе“ алсан хаўа көринеди.
Шул бир дәртинде даўа көринеди.
Наданлардан сөзлемектен ар әйле.

Данаға ладанлар ықрарыйдур,
Бул Кәмийне қай сөзине разийдур,
Гәр не өз заманында қазыйдур,
Яки ҳүрмет әйле, яки хор әйле.

Яшым онсегизде деп языпсыз баяз,
Яки юзде алты ай йурер тамам,
Бизден сана йошлы дуўалы сәлем,
Өзинди билдирип бизге бар әйле.

Алты мың төрт жүзде сексен күн болур,
Юзде елли беш мың сәнеге толур,
Және де беш юзде жигирма болур,
Хасап ет. я етма ықтыяр әйле.

Дақыкаты тоғуз миллион санаға,
Үш жүз отыз бир мың екки юз тағы,
Бизни ҳайран етти жолдың узағы,
Яки мунда келип миннетлар әйле.

Алты йилдин бешўақ баян намазы,
Он мың да алты йүз жигирма саны,
Мәхмин болсаң тар әйлеме сен аны,
Өзинди бул ишке интизар әйле.

Он юз етмиш елди алты мыңнан аз,
Жәдуел оқып қалмағанға шығарма аз,
Алты мың қырық саккиз тәртте мыңнан аз,
Махбий оқыр көңил бийкарар әйле.

Рахатидур алтмыш өтти мың әдет,
Тоғыз юзде алтмыш саккизге сәне ет,
Оқысаң болурсаң қабулий ахет,
Соңыра яратқанға ахыў зар әйле.

Энди аның жәмгий тағбирийнама,
Еки жүз он төрт мың яки юз дана,
Яне етмиш елди лазым хәркиме,
Паҳим етип билмекти сен кумар әйле.

Бул өткен намаздың тәсийбин сорсаң,
Алты юз он бир мың ҳесапга турсаң,
Яне етти юзини заррып қылып көрсең,
Соңра ене он еккини бар әйле.

Паний адам йурар озғани емиш,
Хәр күнде не муқтар дем алар емиш,
Жигирма мыңда алты юз демиш,
Ақлы-ҳикмет сөзни бийар әйле.

Саздеде токкыз дем алар инсан,
Дакыйкада он беш йурер бийгуман,
Бу сөзде не сыр бар яки не аян,
Маңа пинхам сырын сен ашкар әйле.

Он сегиз сәнге не болур жууап,
Юз қырық токкыз миллион әйледур ҳесап,
Яне беш юз саксен мынны бир санап,
Нуксан тағып бизни шарма-шар әйле.

Зарып етип, тарып етип ҳесап әйледим,
Ман бүгин бир азып китап әйледим,
Бул сөз билан сана жууап әйледим,
Енди сен көнлинни бийкумар әйле.

Максетиң не йурер ушбу сауалдың,
Көп сауал әйлепсен ағыр мәхәлдің,
Ене сауал айтма байла мәхәлден,
Сизге пурсат берип бийзар әйле.

Кеўлине келмесин ренжиттим деме,
Ренжиген укшар деп зәрре ғам жеме,
Якшы ығбал етсин мәйли хәр кимсе,
Ғаўсылағзам бизни мәдеткар әйле.

Жууабың язмаға етишмес қолым,
Ел хызмети алды сағуле солым,
Банаға елине бир түссе йолым,
Ұаслы рухсарына сазаўар әйле.

Күнде мәниң ашхалатым дараздур,
Өзим еккедурман пурсатым аздур,
Якшы хәр сөзин дуўа, қыш күним яздур,
Наўаслар мас кабинни тар әйле.

Бул сөзим муафық гәр болса сана,
Тезден жууабыңы өткергил мана,
Мен сениң тәрийпин, ешиттим яна,
Қарниу әйле, я бизни бийқарар әйле.

Енди язып мана ахуалын билдир,
Ништарниң тыйығына бағрымпы тилдир,
Зуллыны танап айлап дарына илдир,
Яки шырмап гәрданына мар әйле.

Өзим отыз төртте, көнлим яш йигит,
Йолыңда тассадуўх әзиз яш йүрүр,
Көнлимиз якындур ара даш йүрүр,
Бир қасыт йибарип хызмәткер әйле.

ҚАЗЫ МӘҰЛИКТИҢ СӘПУҰРАҒА БЕРГЕН БАҒАСЫ

Көп егледим излеп сизни билалмай,
Ғуман еттим, такыйық сен деп тура алмай,
Сорап көрдим истихаммед ноғайдан,
Енди билдим қасанатлық ол қайдан,

Ғалы не, тилла не, көз таный билмес.
Сонра бедеи сезип, ол қалый әрмиш,
Танымак на инсап, сезбеген соқыр,
Алым бир елимдур, шешен ол дәрья,
Сапуўра—ол,
Шайыр теңизине шүмген инсандур!

ҚУЛЫМБЕТ ПЕНЕН КЕРДЕРИ ӘБИҰБӘКИРДИҢ АЙТЫСЫ

Қулымбет:

Хүрметли сәлем жазамаң,
Әбиұбәкир моллага,
Бир жасаған құдирет,
Сыйынаман аллага,
Еситилген қулақтан,
Бұлбилдин дауысы қала ма.
Кимлер ашық болады,
Тоғайдағы ғарғаға?
Бәрин саған айтпайман,
Жыйналған сөзим толады,
Пәрәгиз жеккен арбаға,
Айыбым болса өзіме айт,
Мени аяп қарғама!
Есиртемен сол жакта,
Орынбор деген қала бар.
Бер жағында қаланың,
Кердери менен тома бар
Ол Кердери меканы.
Сары қобда деген сала бар,
Кердериниң ишинде,

Әбиұбәкир атлы бала бар.
Бизни жаққа хабары,
Гөрүғлы менен барабар.
Усы хатым жолықса,
Бизге айтып жазатуғын,
Қандай түрли сана бар?
Бизге жазып жибериң,
Сизни журтты аралар.
Оқып етсин тамаша,
Улы-кишик балалар.
Табын, Изим аркалы,
Бериректе тапсырдым,
Жоғалпайын ала бер!
Жан қалтаңа сала бер!
Бизде бираз елатпыз!
Сөз билетуғын дана бар.
Инша алла, өзимде,
Жөн билестуғын шама бар,
Улық—затым қарақалпақ,
Өзим атым—Қулымбет,
Хош болыңыз, ағалар!

Кердери Әбиүбәкир — Жолықтым, хей Кулымбет,
 хатыңызға.
 Таныстық хат жүзінде атыңызға,
 Урыуын қарақалпақ болады екен,
 Түсіндим және улық-затыңызға,
 Жыйналған сөзін толса пар өгізге,
 Жақсаң да түүесилмес отыңызға,
 Алыстан еңбек кылып сөз сорапсаң,
 Берейін азырақ сөз хатыңызды,
 Аз сөзді көп сөзге қосып алып,
 Жолықпай жойылмаса қапыңызда,
 Көп сәлем Кулымбетке, қарақалпақ,
 Екеуіміз қарындаспыз ғурпы ортақ,
 Қандайын сизің журттың биле алмайман,
 Молдалар көп келеді тили жалпақ,
 Сорасам „арғы түбін ким екен?“ деп,
 Билмейді негизіне бәрі шорқақ.
 Сорайман „Қарақалпақ ким болады?“
 Қанша журт Хорезмнің айналасы?
 Әнестен арғы атамыз берман қарай,
 Қайсы улық болады екен ел ағасы?
 Аржағын аўған, тәжик, сарт, түркпен,
 Нәсيلي қай орыннан, ким атасы?
 Жети ықлым дәрйя бар, шәхәрлер бар,
 Төрт бөлім, қайсы болады жер парасы?
 Ғаррылардың усы иақыл аўзында бар,
 Қазақтың қайсы болады алты алашы?
 Кердери сораўшы Әбиүбәкир,
 Танырсаң көргеннен-ақ сөз қарасы,
 Мәнисия билсең қайтар, билмесең қой,
 Ақыллы бола қалсақ ел данасы,
 Сораған үмитіне қарсы жаздым,
 Усы менен тамам болды сөз сағасы.
 Кулымбет-Хат еттің, Әбиүбәкиржан, шырағым,
 Тууысқан түбіміз бир, шамшырағым,
 Бир күн бес жыл болды жазып едим,
 Хабары быйыл болды хәм шырағым,
 Сөзінде ашшы да бар, душшы да бар,
 Жүзінди көрмей сырттан қуштарландым.
 Аўдарып бизің елдің, бәркин көрген,
 Азырақ атпасаң да, шанышқыладың,
 Үйінде Кулекеңди тегін қоймай,
 Бирталай ел түбинен жөн сорадың.

Сизди мен өзим тийип оятқан соң,
 Тапсырған миннетимнен аршыламан...

Болады бизің халықтың үлкен бәрки,
 Болады жауырынлы, толық көркі,
 Кийеди жаз ыссыда көленке ушын,
 Қыс күні киймесе де барды еркі,
 Мигражда пайғамбарым нуры түскен,
 Мәканым ол Хорезм жердің беркі.
 Пүткіл журт қонысына ортақ емес,
 Бақадыр биз халықпыз қорқақ емес,
 Сөйлейміз жигирма тоғыз хәрип пенен,
 Тилиміз бек, ажарлы жалпақ емес.
 Тар болса бизде бөрік сизде тумак,
 Жыртыққа тесік күлген әнтек емес,
 Айнала бир айлық жол Хорезмнің,
 Ишінде бәлент ашқан қағазының,
 Қазақ пенен қарақалпақ атасы бир,
 Алты алаш, түркпен, қалпақ, казак, өзбек,
 Алтау деп қырғыз, естек, айттым гөзлеп,
 Ағасы алты алаштың түркпен журты,
 Шырағым, қабыл алсаң муны сөз деп,
 Атасы ғауырлардың қабыл дедім,
 Билипті китаптардан таптым ізлеп,
 Ким болса мағал журты қалмақ соннан,
 Бәршесін түүел айтқан шежире жоқ,
 Ел өткен бизден бұрын дизбек-дизбек,

Аўғанның түби ноғай сарт естектен,
 Алты алаш, түркпен журты бир нәсиптен,
 Айыпқа қәте болса буйырманыз,
 Ағанның кеңеси усы буу көрсеткен,
 Жети ықлым жердің жүзи жети бөлім,
 Айтайын билгенимди бул есаптан.
 Төрт бөлім; үшеуі суу, бири құрғақ,
 Қара жер суу үстінде турған зырлап,
 Бир ықлым Мәкке менен Мәлийнедур,
 Молла емес, саяқтардан билдим тыңлап.
 Екинши—Қуддыс пенен шам болады,
 Үшинши—Бағдат. Фейруз хәм болады,
 Төртинши—Қырым, Рум деген шәхәр,
 Бесинши—Шыншамышын хәм Қытай халқы,
 Адамның ойы жетпей таң болады.
 Алтыншы—Мәскеу менен Едил журты.

Шәхәрлер сондай—ак онда мол болады,
 Жетинши—Шаржау, Бухара, Хорезмлик,
 Сораған жети ықлым сол болады,
 Дәрьясы жети ықлымның соннан шығар,
 Дәрьяға, мұхйит, теңиз орам шығар,
 Билсем хош, билмесе де айып көрме,
 Ағаңыз оқымаған, надан шығар,
 Егер де, биле калсам ықлым жүзин,
 Сораған жууапларын тамам шығар,
 Әбиұжан, хош аман бәл көргенімше,
 Дууадан сиз де бизди тасламаңыз,
 Шырағым, қымбат көрің Кердеринше,
 Жибердим қалашыдан қағаз жазып,
 Өзімнің хәрне бар билгенімше.
 Кердери Әбиұбакир-Кулеке, бес жыл болды хатын
 келди.

Кулымбет шайыр деген атын келди.
 Буу жактан: „Помошник“ бий барганда,
 Мақтапсаң тумак кийген хәкимлерди.
 Ол бийлер мырзалық пенен сени сыйлап,
 Қайсысы шапаны менен атын берди?
 Дегенге „бөркін үлкен“ ауыр көрдің,
 Бул исин жаманлыққа жақын келди.
 Тумақты онда мақтап, бунда кем деп,
 Женилтек сизден еки ақыл келди.
 Мына сөз сиз айтпайтын жууап еди,
 Ауызыңа аялаусызда ғапыл келди,
 „Қарақалпақ халық,—депсең—еркін өскен“
 Айтыпсаң—„Көкирегін мийнет тескен“
 Шәхәрін хәм Хорезм, хәм Хийуалының,
 Миғражда рәсиулинин нуры түскен,
 Жерінде кәраматлы әулие көп,
 От жақпай, қазанында ауқат пискен,
 Көп надан, пақырыңыз қарағанда,
 Секилли әдеті көп нурдан көшкен,
 „Қорықпайтын қарақалпақ батыр“ депсең,
 Билиңди батырлығы қайсы истен?
 Жеріңе қазак ауып талай барды,
 Хеш нәрсе көре алмадық ғайрат—күштен,
 Сорадым Хорезмди қанша ел деп,
 Айтыпсаң айналасын айлық жол деп,
 Сорасам ел шамасын жол етипсең,
 Айтайын бул сөзинди нешик ол деп?!
 „Атасы алты алаштың Әнес“ депсең,

Шығардың бул сөзинди сулыу, жөн деп,
 „Ағасы бәршесинин түркпен“ дедің,
 Үлкені өзбек екен, кетгін көлбеп,
 Дүнъяны топан сууы қаплаганда,
 Хәм Самлар кеме минип шыққан демлеп,
 Нухтың Кинған уғылы тилиң алмай,
 „Қаламан“ деп тауға шығып өлген менлеп,
 Көп кәуим сол Кинғанның нәсيلي екен,
 Жетиссең уллы елге соннан өрлеп,
 Булардың басқа хеш бир журт қалмаған,
 „Иймансызлар—Қабыл“ депсең бийкар шөллеп,
 Қалдырып қызыл басты билдің қалмақ,
 Айтыпсаң жети ықлымды терисин жөн деп,
 Жети ықлым, шәхәр, дәрья мен айтайын,
 Кулеке, зейин жетсе, қара аңлап,
 Әуеле, Бабыл менен Ғажам шәхәри,
 Екинши—Индистанда ылғый саңлақ,
 Үшинши—Хийжаз, Йемен Мәкке болды,
 Бир шети буу ықлымның Кафта болды,
 Төртинши—Африка хәм Андалис,
 О Дияр Мысыр шети такта болды,
 Бесинши—огыз шәхәр Шам менен Рум,
 Шәхәр аз жаратылған муннан бурын,
 Алтыншы—Түрик пенен Сахалиба,
 О Хазар уллы халық болар дедім.
 Жетинши—Шани—Идилде о Булгары,
 Фақыры буны билмек уллы билим,
 Дүнъяда тен болады жан уясы,
 Кеңестің үлги болар жәриясы,
 Уллы мұхйит пенен океаны,
 Ықлымның бул биринши дәрьясы,
 Екинши—Шын дәрьясы жоқары аққан,
 Үшинши—Инд дәрьясы шыққан Кафтан,
 Төртинши—Фарсы дәрья шығады.
 Хорезмлик Бухара жактан,
 Бесинши—Халзам бәри уллы дәрья,
 Алтыншы—Журжан бәхри, өзиң ойла,
 Жетинши—Мағрифтин дәрьясы,
 Шығарсаң оны излесең отыз айда,

Үйреткен саған молла қәте етипти,
 Арасы буу ықлымның әлде қайда?!
 Бул сөзлер мағыналы үлкен кеңес,
 Айтатуғын өлең емес қыз бенен тойда.

Қулеке, билдим сизин үлкен жасың,
Бериуге елин алыс койдың басың,
Улына мұсылманның дуғашымыз,
Көрсеткен бұл да менин ықласым.
Бар болса және сөзин тағы жибер,
Қызықлы халайыққа кеңес болсын.

ДӘМЕ ШАЙЫР

ҚАРАҚАЛПАҚ ҚЫЗЫ ДӘМЕ МЕНЕН ҚАЗАҚ ШАЙЫРЫ МАНСУРДЫҢ АЙТЫСЫ

Мансур: Тыңлаңыз сөз сөйлейді ақын Мансур,
Атағы бұл үлкеге болған мәшхур,
Азырақ бір мысал гәп аңлатайын,
Аңғарғанға сәдептен ашылған дүр.

Болады хаслым – аргын, шубыртпалы,
Мәкан жайым – Шийели, Сыр Жутпалы,
Жигирма бес жасымда барған едим,
Бай елге кум ишинде қудықтағы.

Жайылды Қызыл кумға ақындығым,
Китаптан қаншама сөз нақыл қылдым,
Ол елдің қанша жыйын-мәжилисінде,
Жақсылардың алдында айтып жүрдім.

Күн зуұлап өтті, жүрдім келісімде,
Мен тердім несийбемді ел ишинде,
Бенде сирә жетпейді бұйырмаса,
Қол созып жүгіриуде-желісінде.

Бұйырған напақамды жүрдім теріп,
Шөлдің елин аралап, жортып-желіп,
Кәдірлі қарақалпақ жыйынында,
Шақыртты сол күндери биреу келип.

Жүрмекши болды соған тамам халық,
Шақырған еситкен соң хабар алып,
Жұрт айтты!, Бұл жыйында шайыр қыз бар,
Кәне сен, айтыс деди маған барып.

Жүрмекши болды соған тамамы халық,
Өзі де шақыртыпты хабарланып,
Абайлап халайықтың әңгімесін,
Айтыстырмай қоймасын билдим анық.

Барлығымыз қалмастан жүрдик енді,
Жолы да қарыулы атқа күнлік еді,
Еситіп көпшиликтің әңгімесін,
Нағыз айтыстыраын билдим енді.

Мереке болған екен ұллы жыйын,
Қондырған жүзден аса тигіп үйін,
Түсирді ирет пенен әуел бастан,
Ауылдың ақсақалын, болыс-бийін.

Жипектей шыйратылған бар минезі,
Дәме қызды мақтайды жигит сөзі,
„Зор хош дауаз, шайыр хәм сулыұ қыз“ деп,
Аты да жаңғырмақта жердің жүзі.

Қызды көрген жигиттің бәрі талып,
Бизден де, жийи-жийи хабар алып,
Болысқа шайырынды айтыстыр деп,
Жаушылар келе берді көп хәл салып.

„Сабыр қыл“, — деди болыс ашыұланып, —
Алыстан келип еді шаршап-қарып,
Азырақ демін алып тыныққан соң,
„Көрсермен шайыр қызды өзім барып“.

Өңкей алтын шашына тағынғаны,
Халқалы меруерт сырға жағындағы,
Он бестен он алтыға жаңа келген,
Гүл дәурен өмиринің шағындағы.

Аппак тис, қыйқаш қасы, қызыл жүзі,
Тоқпақтай бұрымлары, өткір көзі,
Адамда буннан артық сулыұ туұмас,
Болмаса умжақтағы хұрдің қызы.

Қолда алтын билезик, гәуҳар жүзик,
Мысалы қумырысқадай бели үзик,
Қыз маған қарап турды, ойланды да,
Саулат пенен тағы да көзін сүзіп.

Мен сонда қыяландым тура қалып,
Әлеумет жан-жағымда тұр қамалып,
Шеттегі қарақалпақ бір жигиттен,
Қыз жайын билдим анық сорап алып.

Жигит айтты, — “ япырмай ырасың ба?
Дәме менен айтысты курасың ба?
Хеш адам женген емес, тилимди алсаң,
Желикпей-ак коя-гой ырасында.

Ол кыздың өз экеси Тобагабыл,
Алыска байлык пенен шашкан дабыл,
Дәүлети мол Сарыбелде жайлап отыр,
Билмедим мекен еткен каншама жыл.

Сырттан сездим кыз екен нағыз илгир,
Талай жигит жеңилген, ойлап билгил,
Солардың бири болып сен кетерсен,
Болсан да тулпар туяк, тилиң бүлбил.

Бар сулулық сол кыздың бир басында,
Қыпша бел, хеш бир мини жоқ тулғасында,
Бир ауылдың малының қуны жетпес,
Тағынған сәукелеси, сырғасына.

Бир минезин айтайын тәкаббирлеу,
Ойлап жүр келеди деп ким қасыма,
Өленди сеннен бурын айта салып,
Тағады нешше түрлі мин басына!

Жигиттің бул сөзине зәррем ушып,
Кайтып келдим әуелги қыр басына,
Мен барсам қыз үйіне кирген екен,
Үй иргесін айнала түрген екен.

Шайырлардың қызығын көремиз деп,
Көпшилиқ үй қасында жүрген екен,
Ол келмес, өзім ізлеп барайын деп,
Жыйынға сол қыялда келген екен.
Өленди шарықлатып қоя берди,
Шайырдың мен екенін билген екен.

Дәме: — Аман-есен жүрмисең, ақын аға,
Айып етпе алдыма шақырғанға,
Шайырлық өнеріме исенбесен,
Қасымнан алыста тұр жақынлама.

Ябыдай келте бақай, мойның қысқа,
Қарғасаң жығыларсаң ақыр жарға,

Кешиу бермес теңізге келип қалдың,
Алды-артыңды шамала ғапыл қалма.

Екинши, жууап айтып билдир тағы,
Өзіңнің атың бар ма, затың бар ма?
Бул сөзіме ойланбай жууап қайтар,
Болмаса шайырман деп тақылдама.

Мансур: — Биз жүрмиз аман-есен, сенде қарма!
Сен теңіз болсаң, мениң көзім жарда,
Жарды айттын жарқабақты билмей тұрып,
Дәме кыз, буннан басқа сөзің бар ма?

Жарқыным, айып емес, кел” дегенін,
Өзің келсин деген соң мен де келдим,
Келсем де досты танып, душпан көріп,
“Қасымнан алыста тұр, келме” дедің.

Атымды затым менен билдирейін,
Келиспес буған жууап бермегеним,
Болады қаслым арғын, шубыртпалы,
Дем айдап Сарыбелге бийыл келдим.

Өз атым шайыр Мансур хәм және де,
Жаксыларға сайрайды тилим мениң,
Шайырсып ат хәм түйе сорадым ба?
Сен өзің шақыртқан соң келген едим.

Дәме: — Шақырттым еситкен соң хабарыңды,
Етпессіз дедім айып, аға буны,
Кеулиңе мейли келсе, келмесе де,
Усласам табжылтпасан табаныңды.

Жарды көріп жалтақлау — ябылығың,
Токтатып аз да болса шабарыңды,
Аплысып жарда ушқан жапалақтай,
Жоқары көтермейсең қабағыңды.

Шауқымшыл қопал жигит көринесен,
Жақтырмадым қырылап қарауыңды,
Мейли, жақын келсең де, келмесең де,
Меннен сен ала алмайсаң қәлеуіңди.

Үш өлип, үш қайтара тирилсең де,
Парт болып қуыырсаң да танауыңды,

Елиңнен жалғыз жүріп шөлге келдің,
Хақ кеуіл, улан—пайтах елге келдің.

Желигіп кеуілің жаман тасқан екен,
Алдыңнан табылған соң көрмегениң,
Айғыста бетіме жан келмейді деп,
Болама кеуілің көкке өрлегениң?!

Болыс бийлер болмаса аты шыққан,
Дедің бе „ылғый надан өңгелерін“.
Ат-түйелер алмасаң менсіндің бе,
Шаруаның шапан, шекпен, жегделерін.

Сен сыяқлы талайлар бизге келип,
Аралап алар елдің теңгелерін,
Шақыртым айтайын деп усы сөзді,
Белгили жұмысым жоқ сенде мениң.

Мансур:—Дәме қыз, бәрекәлла билгениңе,
Қайылман тауып айтқан минлеріңе,
Жанына жақыныңды жармастырып,
Хәр кимди жүргіздің бе илгеріге,

Жапалак болсам саған бармаспедім?!
Бағана көріп үйге киргениңде,
Қалыпсаң сұңқарыңды танымастаң,
Жолдас боп жапалакка түнде бирге.

Бар болса, жигитлигим болған шығар,
Орын жоқ буған сениң күлмегіңе,
Женилесең дегендей сөз айтасаң,
Көрермен шын исенсең тиллериңе.

Елиңнен жалғыз жүріп быйыл келдим,
Болысты, жети урыұды быйыл көрдім,
Жеткен соң халық жақсысын кәдір түйіп,
Жақсыға сол себептен үйір болдым.

Берейін сөзлериңе тегіс жууап,
Шешілсин кеуіліндегі түйінлерің,
Адырайып сөз паркын аңламайсаң,
Сыйлағанды билместей сыйырмысаң?!

Дәме:—Әй аға, тилің артық шешен екен,
Кеуілің дым жүйрік, сөзге көсем екен,

Сыр беріп жүрегіме халайыққа,
Демесін ел қыдырған есер екен.

Мен сениң билмедім бе минлеріңді?!
Абайлап, тартып сөйле тиллериңді!
Шығады оттай лаулап сыртқа сөзің,
Көрсетіп қояйын ба бир көрімді?!
Өсекке епли екен тили-жағың,
Қойнымнан услап едің түнде кимді?

Өзіңе жақсылықты жөн көрмедің,
Басқаны өнеріңе тең көрмедің.
Қанша мактап басыңды көтерсең де,
Сөзіңнің бәлеси көп жерден келдің.
Арпаны ат жейтуғын тамақ етіп,
Сырдағы қырма гедей елден келдің!

Тикенектей тийеди ашшы тилің,
Есінде сақлағыпты шенгеллерің,
Елиңнің дәулетіне көтеріліп,
Байғұс-ау, ылайық па желленгениң?!
Ақылың анық, кәміл жигит болсаң,
Адамды хайуап менен теңермедің?!

Мансур:—Дәме қыз жана билдің шешенімді,
Бойымнан таппай тақтың неше минді?
Сегіз ай болды шөлге мен келгелі,
Жұрт биліп неге айтпайды есерімді?!

Бар екен сөзге жегік шайырлығың,
Гәпимді жалған дәме, бұл нақ шыным,
Елді елден, жерді жерден кемитесең,
Балалық минезің бар, ақмқлығың.

Айта бер өз минімді шамалайман,
Сонда да жууабыңды тамамлайман,
Дұрыс сөзге беремен дұрыс жууап,
Бұрыс сөз айтсаң тоқтап қалалмайман.

Түбинде қыз емессең сен билимлі,
Оманның ұзын аққан дәрйясы,
Әулийелер жайлаған жер бұрыңғы,
Қарасаң он саусағың тегіс емес,
Қайда жоқ азлы-көпті елдің мині?!

Көтерип, өзинди—өзин мактаған соң,
Сырыңды ағаң сениң билди енди,
Елим менен жериме тилиң тийди,
Берерсең енді мениң теңлигимди.

Дәме:— Әй аға басыңнан мин таппадым ба?
Меннен мин таппайды деп мактандың ба?
Бир тауда бир кийикпен шөлге келген,
Жан шақ келмес дедің бе қапталыңа?

Бийшара елин хожа ма, я төре ме?
Тилиң тийди дегенің сасқаның ба?
Бар дейди мың мийнетке бир рәхәт,
Жеринди мақтай берме журтқа бунда!

Сырыңның қараңғы гөр көпеклери,
Жалаң аяқ жарқырап төбелери,
Жаздың күні көйлексіз, шекпен кийип,
Гедейінің қуұраған шекселери.

Жерінің бети шырбай, атызы арық,
Табылмас жолларының төте жери,
Сөзімнің өтирігі болса егер,
Айтып бер тап мынау деп кәте жери.

Жаманлап кумы менен кудығымды,
Сөз бенен таслай берме қурығыңды,
Гедейди ала жазлай хәлсиреткен,
Мақтаймысаң шыйқылдақ шығырыңды?

Қырғайылға дузакқа қылың жулып,
Қуйрықсыз қор қыласаң тугырыңды,
Елинде бир-бирине исеним жоқ,
Көбейтип қатынларша сыбырыңды.

Гей гедейің жүреді кесірленіп,
Желбегей жеңі болмас сугыныұлы.
Көсереге көк тарыға кийім алып,
Тапқаның сәудегерге тығыныұлы.

Ал Мансур сол гедейдің бири өзің,
Айтпасам болмады ғой қылығыңды,

Мансур:— Дәме қыз айтылмаған сырың бар ма?
Таслап айт өтирікті, шының бар ма?
Айтқаныңның барлығы дұрыс дейік,
Тағы да бізге тағар миңің бар ма?

Қарақалпақ—саран ел, қайыры жоқ,
Мырза деп өтиріктен сулыұланба,
Біз қазақтың баласы Сыр бойында,
Жазлап, қыслап жайлаймыз қыр—бойында.
Ондағы тамашаның бири де жоқ,
Мақтанасаң қырлағы қуры қойына.

Мийнетсіз рәхәт жоқ қайда барсаң,
Харамлық тек рәхәт жайда қалсаң,
Көмірге көк теңге де алыұ қыйың,
Гүзінде қыймылдамай, жазға қалсаң.
Түн қатып, түсің кашып Самарқанға,
Күнің бар ма түйени айдамасаң?

Дәме қыз, бұл сөзіңнің шын ба бәрі?
Журт тыңлап, сен айтсаң жоқты—барды,
Шетінен малға толы журт болама?
Айта берсек аз емес, мұнда жарлы,
Халқыма тил тийгизіп тентекпісең.
Тоқсан тоғыз елімнің машайығы.

Султаным Қаратаудан Сырдан арғы,
Ол таудың мунарланған бийік жары,
Бауырынан байлық шыққан қайнап-тасып,
Дәрьяға ағып қуяр жылғалары,
Ол дәрьяның сағасы Хан тәнірден,
Аяғы ең қорыққа суу барады.

Усының бәрі де бар еллерімде,
Исенбесдік сезілді тиллерімде,
Булақтай қайнап ағар дәрьяларым,
Кумыңды Сыр бойына теңедің бе?!
Күн ыссы, көлеңкесіз, көлемі аз,
Сый болмас Кербаланың шөллерінде.

Ат мініп, асын ишип жүргеннен соң,
Айыбыңды ашпадым сизлердің де,
Беллестің маймылдай ақ айыу менен,
Көрерсең жемтигіңди шенгелімде.

Айтылмаған таскын сөз тағы да көп,
Сен де айт сөзин жетсе жеңбегінде,
Гөдейсен деп кемиттің келмей жатып,
Байман деп мақтандым ба сен көрімге.

Дәме— Ал аға, мен сөйлейін шыным менен,
Сорасан табылады сырым елден.
Бойыңдағы көринген минди айтпай,
Тоқталып тартылады тилим неден?

Айыбыңды ашпастан отыр едим,
Мийман деп қадір тутып күні менен,
Қарақалпақ сараң деп бір сөз айттың,
Өшир сен дыбысыңды, үйің менен.

Қарақалпақ хәм қазақ бастан егиз,
Аралас қашшаннан-ақ жатқан елміз,
Жери саз, суы тынық болған менен,
Қоныссыз хор болады шалқар теңіз.

Түрлі жеміс егиліп, мийұаланса,
Теңізден де артықмаш қазар керіз,
Тамаша қумда болмай кимде болсын!
Асы көп, ақшасы мол, аты семіз,

Көмір сатып аламыз көп теңгени,
Қәсиби едиміздің көптен бери,
Кийгизіп жазыларды, нарға артың,
Самарқанд, Бухара барып төгер жери,
Хәр нардың қырық теңгеден жүгін сатып,
Жазықтан ун алады шеттен бери.

Усының бәриде шын, жалғаны жоқ,
Өленге бийкар гәпти алғаным жоқ,
Тилимди байлайман деп талпынсаң да,
Сеннен қорқып тоқталып қалғаным жоқ,
Индемесем кетесен едирейіп,
Жеңіл минез жигитсен, салмағың жоқ.

Сасқалақлап, сөзіңнен бүкленерсең,
Шонтықлықтан сөзіме тикленерсең.
Билемен Сырда әулийе көп екенін,
Не пайда қадір тутып күтпеген соң.

Сырынның сылдыр бақай адамлары,
Ұадесінде турмайды табанлары,
Ертеден кешке дейін пикир ойлап,
Ақыреттен, сирә, жоқ хабарлары.

Көп әулийе болғаннан соң аяқ асты.
Узамай қысқарып жүр қадамлери,
Жарамлы жақсыларын жасық бийлер,
Болыс етип қойдылар наланларды,
Айтқан менен өзінде парық етпейди,
Хеш бір минсиз көринер саған бәри.

Биздеги болыс, бийге. байға келдің,
Бир емес бәрінде пайда көрдің,
Селтендеп семизлікті көтере алмай,
„Ишемен шекер салып шайға“ дедің.
Арғымақ ат, түйеден нар болмаса,
Кеулим жоқ тайлак пенен тайда дедің,
Қайырлы елің менен жерін болса,
Жалғыз өзің тентиреп қайда келдің?

Сырынның көлі сасық, шөби жасық,
Жарлылар жалаң аяқ, түсі қашып,
Таң атса өзінде жүгін артып,
Далаға шубырады асып-сасып.

Күн батыудан көк шөптен ширкей шығып,
Зарланып ызыңдайды, зәхәр шашып,
Кийіз үйің жыртығын шөптен қаппап,
Адамды шығармайды есик ашып.

Ошағына тезектен түтін салып,
Жатады жер бауырлап бетін басып,
Шабады жазлай қашы, күзде қарық,
Бирин-бири қорқытар жүрек жарып,
Қасласса өтиріктен жала жабар,
Хаклықта, хадаллықта болмас парық.

Бұл елде хәзиринше мақтана бер,
Аман болсаң көрерсең күзде барып,
Түсінде де көрмесен бұл зийнетті.
Елима мақтайын деп қалма қарып?

Исенип сөз саласаң таплайыма,
Болмаса дауаға қылған далбайың ба?

Ери арык, Сырдын семиз катынлары,
Соры көп еркегинин маңлайында,

Сууда жүзген балыкка қармақ салып,
Үнилип отырды жар бойында,
Жаулық пенен көйлегін күнде жуып,
Хаялы жуытпайды шаң бойына,
Елиннің ерси исин умытыпсаң,
Ал аға, есине сақла, ал ойына.

Сыр катыны көйлегін бүрмелеген,
Қынама, қара бешпент түймелеген,
Базардан бәсекиге тауар алар,
Бай болмайсыз жалтырап кийген менен,
Жұрғынның әуел бастан әдеті сол,
Сен сөнің қанша мақтап сүйген менен!

Гедейлерге қараспас байларыңыз,
Ойлап көр, бұл жер шығар пайдалыңыз?
Елинди қанша мақтап көтерсең де,
Бизің жұртқа белгилі жайларыңыз.
Күни-түни қайғырып дүнья ушын,
Жыл бойы қараңғылық айларыңыз.

Қай жақта айтылмаған қасыл сөзің,
Бар болса айтатуғын келди гезің,
Қадирли болмай неғып келип қалдың,
Елинде айыу жигит болсаң өзің,
Еситтим айыу жигит деп сыртыңнан,
Айтайын жасырмастан, тур-ғой көзің.

Жел сөзге жылмаңлаған епли екенсең,
Шайырша шарықлауға бөп-бөтенсең,
Сөзіме менин айтқан ерегисіп,
Көп болса, елин жаман деп кетерсең,
Сыртыңда көп жаслар тур адырайған,
Тилиң тийсе, қамшысын жеп кетерсең.

Бийшара, қаңғып жүріп сорың қайнап,
Қәйтейін айта берсем, өкпе етерсең?

Мансур — Дәме қыз, шыныңнан көп өтиригін,
Уятсызсан, ашылған бетің бурын,
Алдыма айыбымды саламан деп,

Сезикленип өзгерди сениң түрің,
Сениң менен ерегисіп айтаман деп,
Қарақалпақ халқына тийди тилим.

Айырдың тауды кумнан, Сырды қырдан,
Қутырған екенсең ғой, қудай урған,
Ал енді елдин минин мен айтайын,
Табарсаң қандай пайда құрғыр, буннан?

Қызып кетсем, тығылып қалма, Дәме,
Шымшықтай турымтай хәм қырғый қууған,
Хаслы бенде болғансон елде мин бар,
Мин айтпа, күшли болсаң, сөзге дилуар.

Алланың қылған исин айыпсыз деп,
Дәлийллі, хәр нұсқадан көргеним бар,
Сууы сүт, топырағы алтын десен,
Болмайды Сырдан хеш ким бұған қумар.

Айтайын атын атап бирим-бирим
Қарашы, шөл жер менен теңбе булар?!
Жаз күнлери жаулайды куралайы,
Булт кетпестей мунарлы беллерим бар.

Үйрек ушып, газ қонып ғанкылдаған,
Шалқыған шағалалы көллерим бар,
Патронлы берденка ататуғын,
Қийледи, шаққан тууған мергеним бар.

Минекей, сизің жерден артықлығы,
Елимнің усындай көп ермеги бар,
Жаз жайлауы, сары суу саласы бар,
Сырты жоқ, сексеуиллі қара шубар.

Жери боз, топырағы сазлы шымыр,
Айдын тақыр ат шабар даласы бар,
Султанға зыяратлап жыйынды бир,
Қыслатып, қойын айдап тағы шығар.

Нәзірге берген теңге есап емес,
Апарған ат хәм түйе қарасы бар.
Аздырмас жолларына ақыл айтып,
Халқымның қарт-қарыя, данасы бар.

Шөлиннен ондай нәрсе табылмайды,
Халқымның бұған қанша шарасы бар?!
Қайырма қатар питкен талларым бар,
Тал арасын жайлаған малларым бар,
Тас тербиштен жасатып әйнек курған,
Қысында отырарлық тамларым бар.

Гедей деп, сынга тағып қалың қайғы,
Бұл сөзден кегің сенің алынбайды,
Қой айдап, түйе жыйнап бақпаса да,
Азығы камбасынан арылмайды.
Сиздердей хошаметті беріп малға,
Жарлысы байға барып жалынбайды.

Көклемде түрлі дақыл себиледи,
Қос айдап, кетпен шауып егиледи,
Гүз болса сонң бәрің жыйнап алып,
Тапқан дәни қайғысыз желинеди.
Халқымның әуелден - ақ дәстүрі, сол,
Жаманлап қанша айтсаң да кемимейді.

Дәме қыз, сөзің барма айтылмаған?
Бар болса тағы айтып билдир маған,
Дәлилі жоқ гәлдерді көп айтасаң,
Бәлеге жолығады жай турмаған.
Салмағы жоқ сабырсыз түрің мынау,
Келісін кеңес шықсын қай тулғаннан ?!

Өтирик сөз айтыуға ерінбейсең,
Әри бай, әри мырза елим дейсең,
Әуелі шатпақ сөзді өзің баслап,
Сен мени қалайынша жеңіл дейсең?!
Салмақсыз, түбі жуқа терің дейсең?!
Жақсы сөзге келмейді қеш бір ебиң.
Алды—артын ойламадың қештеңсін.

Сен шоқалық болсаң, мен асқар тауман,
Жығылғандай қәуімі жоқ сеннен мениң,
Дәмежан, мен буйра нар, жазынды тап,
Бір гәпинде айтылды жүк берерің.

Гедей деп көп кемситтің бизің елді,
Кемитіу қыялына дүзіу келді,
Аласқанның алды жөн дегендей-ақ,
Өз миңиңди билмейсең изиңдегі.
Дәлил менен көрсетіп көзіңізге,

Бір азырақ айтайын сизің елді,
Берекеті бар дедің Қызыл кумның,
Тауыспай өтирікті ұзын қылдың,
Уялмай өтирікті шындай айтқан.
Баласаң, әжеп тәуір қызыл жүзің.

Бұнда жоқ ағын теңіз, қайнар булақ,
Туралы қай жерінде Қыдыр буын?
Сизің елде жақсының бәрің көрдім,
Дәм айдап, быйыл келип әріследім.

Кудай айдап берген соң шараң бар ма?
Бәрінің бармағынан жеміс жедім.
Мәмлеге көнбейсең кеуілің гөр,
Айтқан сайың көбейді кейіслерің.

Жаман кеңес шығама жақсы адамнан,
Қасыма, сирә, жақын келип пе едің?!
Кудай өзі берген соң шараң бар ма?
Шай, шекер, пал емес-ғой мениң ишкенім.

Мен шөлден адам көрдім қар билимді,
Бәрі де билип атыр қәдірімді.
Шайырлық ат көтеріп ақырында,
Көрсеттім қызыл кумға дүбіримді,
Жолың үлкен болсын деп өзгелерден,
Мықлап берді ат, түйе, нәзірімді.

Өнер менен мен көрдім пайда қумнан,
Қайыр көрдім өнерді жыйғанымнан,
Ат миндим, ат жетедім, бәрі де ырас,
Қоңырат, арғын, қыпшақ, найманымнан,
Ат—тонын алып едим, билип айтшы,
Қаракалпақ қай беги, қай байыңнан?!

Сөзімнің енді келді салмақтары,
Айтайын, мысал менен аңла тағы,
„Пышық та бойы жетпей айтқан екен,
Сасық“ деп жайған етті шаңарақтағы.

Сен Сырдың шөбің, суың кемиткендей,
Бар ма шөлдің бау—бақша шарбақтары?!
Ысырапыл суытып тартқандай-ақ,
Дауыл тұрса бұрқырап шаң қаплады.

Көп қойдың шаплақтағы кумалағы,
Жел менен кудығына думалады,
Шыкса да хәр ғауғадан қырық кумалақ,
Илажсыз соннан барып суу алады,
Ыссыға шыдамастан соны ишип,
Сорлылар суп-сууық деп қууанады.

Сырдың зор дәрьясы бар, булақ тауда,
Ат пенен сиз саласыз кумға ғауға,
Өлшеули суу аласаң арқан салып,
Қара жерге тартысып, кылып сауда.
Қызылда жүрген елдің көзі ашылмай,
Өмири өтіп кетер жәнжел—дауда.

Жабанда жүрген елсең отар малдай,
Я Бухар, я Түркстан, Қоқан бармай,
Мырзаның таңлап алған ақ билеги,
Куйқалық, кирли мойын тоқаллардай.
Табанының жарығы тоқсан тилик.
Жаланааяқ зырлайды отарбадай.

Шалағай келер өңшен бойдақларын,
Үстине кийіп алар бар тапқанын,
Шабады шала өлтиріп тойда атларын,
Көринсе сен сыяқлы жарық табан,
Қоқырайып турады қой баққанын.

Бұл сөзді айтып турман сынағалы,
Долыланып отырмысаң жылағалы?!
Бизин елдің хаялы мақпал кийер,
Алтын илгек, ақ көйлек қынамалы.

Сан әулад тазалықтың парқын билер,
Не қылса да пәкизе сыр адамы,
Қатынларын жап-жаман көйлек кийіп,
Жыртығынан жылтырар шығанағы,
Барабар алыстағы Сибирь менен,
Қысында жеті жылға ылағалы,

Сырды минеп ашла сен сөз жарасын,
Гелей деп ажыраттың жұрт арасын,
Жел сөзді олай—былай желпип өтіп,
Қапладың перде менен бір парасын.

Елимде жақсыман ба, жаманман ба?
Сен жаман деген менен тиймес жанға,
Болсамда Сырда қарсақ, шөлге келип,
Арыслан, айыу болдым-ғой саған бұнда,
Үнемі жүйрік, шебер ұлғи менен,
Сен көрмеген өнер көп шабысымда.

Айтасаң жигитлерді сыртымдағы,
Умтылса арашалап турма тағы.
Бир сөз бар „Ерегиссе ер өледі“,
Тилдің қыйып қорққанынан тек турмағы,
Гидирип неден сассан бүгежеклеп,
Тилдің жоқ бастан бұрын қыркылмағы.
Дәме қыз, сөзді айтып тауыстың ба?
Жаманлап, салдың ауыз Сырға.
Сағыйырдың мойнындағы аманатын,
Ишінде мықлап сақла, ауыстырма.

Жас бала, жесир катын, қәйін жұртын,
Биреулерге дау-жәнжел тауып турма?
Өз басыңның амаңын ойлана бер.
Мени кудай қолласын, қәуіп қылма!?

Аңласаң усы сөздің бәрі қасыл,
Абайла сен ақсарсаң оң жағыннан,
Халық сыйлады өнерли болғанымнан,
Ойлансам өнер кетпес толғауымнан.

Өз шамамды аңғарып жүргеннен сон,
Орын алдым ерлердің оң жағынан,
Бұл көптің топқа салған жүйригімен,
Қалма, Дәме, ойлаған жолларыңнан.

Дәме

—Ал аға, сөзің жалған билдим анық!
Уятсыз деп бетіме қылдың салық,
Айыбымды жасыр деп жалынбайман,
Болсан керек даңқыма сырттан қанық.
Сен қанша өтирикти айтқан менен,
Көклемейди, кең пейил бизің халық!

Көринген жасырынбас көмген менен,
Байғұс—ау, жайын бар ма мен билмеген!?
Бизің елді қаралап сөз айтқандай,
Зәлелің бар ма, сирә, бизден көрген?

Көркін жок, күйкетайсаң, мақтансаң да,
Көринген хәр нәрсеге ербеңлеген.

Жайсыз деп жаманладын жүдә кумды,
Мақтадың көлиң менен булағыңды.
Көк орай шалғыным деп мақтанасан,
Көлдеги сасық қамыс, қопағыңды.
Берейін сөзлеріңе тамам жууап,
Сал қәне, шайыр Мансур, кулағыңды!

Куұраған куұрайларын көр десен де,
Инанбайман ялғаннан еплесен де!
Сауысқан, ала гарға—қалың қусын,
Айтайын қақыйкатын жек көрсен де,
Қоян сойса боласыз қой сойғандай,
Көринбес қолы ашық төкпе сенде...

Көли көп деп мақтадың Сырларыңды,
Сары суу, Сырдан ары қырларыңды,
Мақтаған мергенлерің күн көріп жүр,
Атып жеп муштай қоян, қырғауылды.

Сыр бойын тикен, қызыл шенгел шығар!
Қайырына азлап тал өнген шығар?!
Көл жағалай қашыушы шошқаларды,
Бир талай мал деп көзің көрген шығар?!

Нәзирге ат хәм түйе деген сөзин,
Ешейін көтерілген кеуилиң шығар?
Бийқәдір, аяқ асты қылмағанда—
Если жигит болар ма елден шығар?!

Кенеске, қасыл сөзге кем екенсең,
Деп едим шешенлерди жеңген шығар?
Қалтаңдап шам айланған ширкейлердей,
Сен жазғанды сор қысып келген шығар?!

Ал аға, сеннен сырды жасырмайман,
Я төмен, я жоқары асырмайман,
Аңласаң әңгимеме нәзер салып,
Тасқа шабар ақ балдақ қасылдайман!
Сен аға, қәдірме жетсен анық,
Гәуһардың жанған шырақ тасындайман!
Сабырсыз, салмақсыз деп кемитсең де—
Түбинде, сеннен озбай басылмайман!

Маңызы әңгименнің артық емес,
Тек ғана жалғыз атым насыбайдан.

Сен аға, айыбыңды аңламайсаң,
Айтқанға ашыулаңып қалмағайсаң,
Болғанда тилиң желли, ерниң епли,
Қай бир жаз минерликтей нар болмайсаң?!
Көшкенде кереге артып, кемпир минер,
Қыйсық төс, бақырауық, қылағайсаң.

Ким инанар гедейди бай дегенге?!
Жыйған пул, айдар малы сай дегенге?!
Шолпанның жулдыз ағы жасырынбас,
Жарқырап жаңа тууған ай дегенге?!

Кемитпе Қыдырсыз деп Қызыл кумды,
Буннан сен пайда көріп, кеулиң тынды.
Бирак, ауыр сөз шықты көмейіннен,
Өнерсіз жигитсең-ғой демейін мен.

Әлбетте, өрге жүздің—өнеріңнен,
Қазақтан асып келген азамат деп,
Бизін ел хұрмет етти мерейи кен,
Көзіңде тарыдай да көрінбепти.

Ишпедим, жемедим де, көрейін мен!
Буннан артық сый болмас хеш бир жерде,
Кем десен тағы нәзир берейін мен!
Болыстың хұрметіне мууапық деп,
Бәрімиз де жай бердик төбемізден.

Ойлайман бир қыялда жүрисиңнен,
Шыққансаң халықтың қазар-безерінен.
Ол жакта-қәдірине халық жетсе—
Тентиреп неге келдің өз елиңнен?!

Сен қанша айтқан менен шөлде мин жок,
Тек ғана ағын булақ, көллерим жок.
Қарақалпақ сараң деп кемитесен?
Қәтереге шақырып келгеним жок!

Байға қарап салмақды сөз айтасаң,
Елиминің сараңлығын көргеним жок,
Бурқырай бер ауыр сөзди ойлап тапсаң,

Унтарман өтириктің отын жақсап,
Мийнет деп бір қудықты кемитесен,
Сөзіңнің бәрі жалған ойлап бақсам.

Ағатай, илимнен бар талабыңыз,
Қолында қәлем, қағаз, жарағыңыз,
Ел ишкен булаққа тең таза қудық,
Бар болса хәр нәрседен хабарыңыз.

Буынды өтирик деп мен айтпайын,
Сол себептен беккемлеу табаныңыз,
Жаз болса жалаңаяқ геуіш кийген,
Ыссыға сол бизің еткен қамалымыз.

Бизің жұрт ат минеди арғымақтан,
Гүмис жүен, куйысқан жарқыратқан!
Күнде жыйын-мереке, бәйгі қосып,
Қызықтан, тамашала шалқып жатқан.

Елидің еркегінен қатыны бий,
Киргени қаранғылық, кепеден үй,
Болған соң еркегінен дәрежелі,
Хаялы иззет тұтып, көрсетпес сый,
Қай баққа, қай дәулетке мәс хаялың?
Бар болса жудырықтай басында мий.

Саған сөз айтып болмас қонбаған соң,
Сырдан гедей келип жүр оңбаған соң,
Бәрі де сыпайыдан сыр билдирмес,
Тек ғана жалаңаяқ болмаған соң.

Ағажап, сынадың ба сырымды алып,
Билдің бе, минезимди минимди анық?
Жоқ нәрсені қыялдан табаман деп,
Қыял сени қыйнайды, мийінди алып,
Ешкі қой, ешек—бәрі аттай болмас,
Марал болмас Үстіртке сыйыр барып.

Жортақлап шабысыңның болған жери,
Бизің шөл кеуіліңнің толған жери,
Сыр бойынан бір талай жәбір көріп,
Қаңғырған қара басың зордан келді,
Өзіңди арыслан менен айыу тұтып,
Жар тастай бийік санап тұрсаң енді.

Усайсаң Сырдың қарсақ-түлкисине,
Абайлаң қалдың жұрттың күлкисине,
Бирақ та, жақсы-жаман болған менен,
Дабылын жайылып тұр жұрт ишінде.

Қайдан билдің сырымды, жоспарымды?
Аксатып, байқадың ба баста минди?
Жақсылар жәрдемине сүйенди деп,
Көрдің бе бір жорғалап сасқанымды?
Қазақтың хан—қарасы қасында тұр,
Түсір сен тиреп тұрған аспаныңды.

Болдым мен жалғыз шайыр—ақын қумда,
Қарақалпақ-қазақты айырдың ба?
Айтысқа келген едің геуде керіп,
Шабысыңнан иркилип тарылдың ба?

Абырай төкпек едің жұрт алдында,
Минекей шабысыңнан майырылдың ба?
Айнытпақ едің қайын қайнағамды,
Қәнекей, меннен бәрің айырдың ба?

Әй аға, мынау сениң түріп-түсің,
Алыста қалған барлық жақың қисың,
Отызға келгениңше орын таппай,
Исинің хәммеси де қара дерсең.

Биз бснен ерегисіп ерсінгендей,
Бар еді қай бір куұат, қай бір күшің?
Әлгіме ада болмас гидирмесем,
Тоқтатып тұрыу қыйын түбінде сен,
Өзің де ишлейіннен жек көресең,
Сырдағы гедейшилик мининди сен.

Бай болсаң ауылыңда шалқып жатып,
Болмай ма басқа жұртқа жүгірмесең?
Өзіңнің айыбыңды өзің аштың,
Ақыл кем болған менен тилиң шешен.

Бир сөзди жаңа таптың өліп-талып,
Буған жууап айтайын толық, анық!
Есұас жигит жармасар өңбес дауға,
Жүрмисең өз маңлайың сорлап қалып.

Биреудің ар-намысын қорғағандай,
Келдің бе исеним хат қолға алып?
Хәлдің болса сен мени апарып бер.
Отырсаң жақын жерден орын алып.

Айтасаң әдетінди халқындағы,
Кыз қашырыу елдегі, салтындағы.
Бир қызға отыз күйеу, он қудағай,
Жоллайды Сыр елінің ант урғаны.

Өлениңди торла да, толғана бер.
Жеринди тоқсан мақтап, қолға ала бер,
Ақылың Әплатундай зор болса да—
Сорланып өз елінде хорлана бер!

Мансур — Бұл сөзге тоқталдым...

МАЗМУНЫ

Аннакул Мәмбетхожа улы (1841—1936 жж)	3
Қазыұда	3
Ораз алды	3
Кетермен	4
Сайланған ақсақалға	5
Бекпан шағалы да	6
Көк өзек бойы	7
Көк өзек	8
Аман жүр	9
Бармекен	10
Қызлар	13
Қыздардың	13
Бізге жақты дүнья қашан келеді?	15
Дәмен бар ма болыслықтан?	15
Маймолла	16
Құлмурат Құрбаналы улы (1845—1926 жж)	16
Он тоғыз	21
Залымдар исин үдетті	21
Жұбы кім (Сыдық шайырға сораулар)	22
Юришим	22
Қызлар	23
Бектің көк аты	28
Жүз басы	30
Демішлер	30
Яраңлар	31
Бардур	31
Не пайда?	31
Шахарбай	34
Сыдық Тоқпан улы (1857—1917 жж)	34
Заман	36
Ақ қапшық	38
Әбий сағал	39
Пирманбайдың дийқаны	39
Бізге	40
Мөлдек	40
Қайтпасам болмас	41
Яраңлар	45
Қус	45
Сұлтан қақай	46
Сыдық пенен аттың айтысы	46

Қазы Мәулік Бекмұхаммед улы (1885—1950 жж) ✓	
Жасарған илхам	47
Шымбай баязы	48
Не сөздур	52
Гириндар емди	54
Мегзеттим	55
Ядыма түшти	56
Ақлым хайрандур	57
Қушайды (Оқшайды) баяз	60
Хеш сөзім йокдур	61
Недур гүнайым	61
Перийзат	62
Қызлар қосығы	64
Ол неге дәркар	64
Баян әйлейин	68
✗ Жаңабай Қаратай улы (1890—1926 жж)	
Ақсүнгіл	68
Айжамал	69
Арзыгүл	70
Досларым	70
Қазы ийшан	71
Зергер	74
Дәрбийке	75
Арыұхан	76
Нұрымбет мақсымға	76
Жибін шешіп жибер	76
Яранлар	76
✓ Сапуұра Жайылбек қызы (1892—1916 жж)	
Көйлек	77
Қуыршақ	78
Неге?	78
Оқы	78
✓ Керек	80
✓ Қазы Мәулік пенен Сапуұра қыздың айтысы	80
✓ Қазы Мәуліктің Сапуұра қызға жуабы	84
✓ Қазы Мәуліктің Сапуұра қызға берген бағасы	87
✓ Құлымбет пенен Кердери Әбиүбәкірдин айтысы	87
✓ Дәме шайыр	
Қарақалпақ қызы Дәме менен қазақ шайыры Мансурдың айтысы	92

ХАЛЫҚ ШАЙЫРЛАРЫ

(қосықлар)

Қарақалпақ тилинде

„Қарақалпақстан“ баспасы

Нөкис —1997